

GHENDTSCHÉ-TYDINGHEN

Tweemaandelijks Tijdschrift van de Heemkundige en
Historische Kring Gent v.z.w.

45e jaargang - nr. 4 - 5

juli - oktober 2016

Afgiftekantoor: 9000 Gent X

Erkenning: P 2A 6154

Afzender: Goudstraat 12 - 9000 Gent

Verschijnt niet in juli en augustus

GHENDTSCHÉ TYDINGHEN

**Tweemaandelijks Tijdschrift van de Heemkundige en Historische Kring
Gent V.Z.W.**

45e jaargang nr. 4 - 5

juli - oktober 2016

Inhoud

- Russische en Franse krijgsgevangenen in Gent tijdens de eerste wereldoorlog.
Piet Dhanens 250
- Herinneringen van een straatkatje: Sneppebek Lily Castel 257
- Minder bekende of verdwenen locaties in Gent.
Keizer Karelstraat 75: Huis Lousbergs - De Hemptinne
Daniël Van Ryssel. 261
- Cornelius Rekenarius Hulstensis, drukker en schoolmeester in het Calvinistisch Gent (1579-1585).
Hans Van De Venne 266
- Militaire graven op de Westerbegraafplaats te Gent.
Piet Dhanens. 276
- Zonderlinge en bijzondere Gentse plaatsnamen: Schepenenvijverstraat.
Luc Devriese. 293
- Philippe Louis Marie Ghislain Vilain XIII.
Willy Rouquart. 302
- Foto's van de Gentse barakken. 306
- 'Juffrouw - zang - de - les' musiceert en vertelt.
Marie-Jeanne De Smet. 308
- Een Stropke van de Brugse Puurte, deel 9.
Gilbert Boerjan. 311
- Verschenen. 317
- Lezers aan het woord. 320
- In memoriam: Erik De Keukeleire 328

RUSSISCHE EN FRANSE KRIJGSGEVANGENEN IN GENT TIJDENS DE EERSTE WERELDOORLOG

Piet Dhanens

Tijdens opzoekingen over 'Een Eeuw Luchtvaart boven Gent' (1) bleek dat er Franse en Russische krijgsgevangenen in Gent werden ingezet tijdens W.O.I. Ze vielen soms als slachtoffer van luchtaanvallen. Uit de datums van overlijden op de graven staat vast dat deze krijgsgevangenen sinds half 1917 tot midden 1918 in het Gentse ondergebracht waren.

Afb. 1. Russische krijgsgevangenen aan de Muinschelde met in de achtergrond de Muinkkaai. Foto genomen van op de Kantienberg waar de militaire bakkerij (toen Etappen-Hilfsbäckerei) gevestigd was (met dank aan G. Antheunis voor de identificatie). Afdruk op fotopapier voorgedrukt als postkaart met op de keerzijde genoteerd: 'Oorlog 1914 - 1918. Gent Russische krijgsgevangenen'. (fotoverzameling DSMG, Begijnhof Sint-Amandsberg, uit Album Kamiel Mets, 1898 - 1990).

Franse en Russische krijgsgevangenen werden o.m. tewerkgesteld bij de uitbouw van het vliegveld te Drongen-Mariakerke. Dagelijks werden zij uit Gent

aangevoerd onder sterk geleide. Na de gedane arbeid, bij de avondschemering, keerden ze naar Gent terug. Hun lot was weinig benijdenswaardig. Ze kregen pas eetbonnen, als ze gewerkt hadden. In weerwil van het Duitse verbod, konden hun Mariakerkse werkmakers op steelse wijze hun ietwat eten in de handen moffelen.

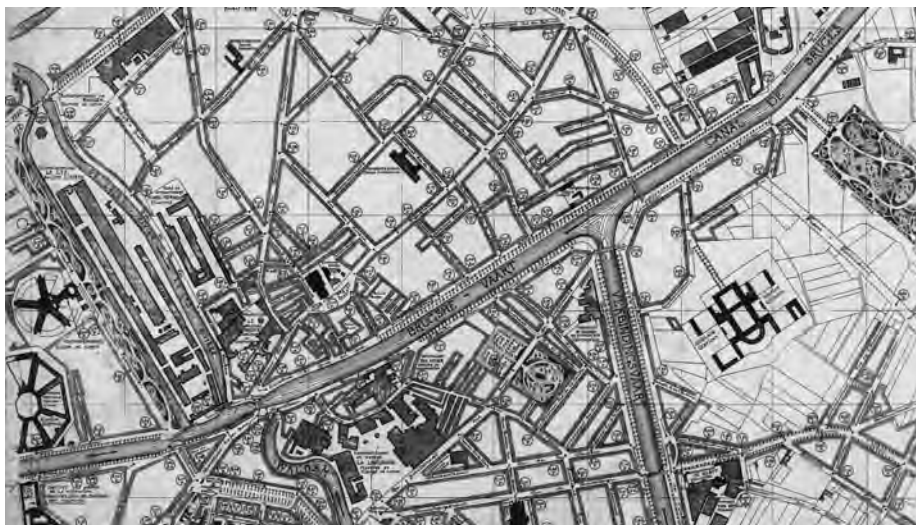
Julien Braekeleirs schreef hierover in zijn notities (2): *Om aan het ondertussen ontstaan luguber opgeëistenleven te ontsnappen deed weerbaar, meestal bejaard mansvolk zich dan maar werkstellig maken op de geschiktmakingswerven van het zandig vliegveld. Krijgsgevangenen Russen en Fransmans waren de uitgehongerde werkmakers, die dagelijks onder sterk geleide uit Gent naar Mariakerke opstapten en bij avondschemering, na gedane arbeid, naar Gent terugkeerden.*

Ook *Virginie Loveling* bevestigt de aanwezigheid van deze Russische krijgsgevangenen (afb. 1) in Gent in haar dagboek (3) op 2 april 1918: *Aan Schrei-boomklooster (Kortrijksepoortstraat) staan lange reeksen, havelooze menschen met keteltjes en kannen hun beurt af te wachten voor de soepbestelling. Andere komen nog aan of gaan besteld weg. Er stijgt een reuk van vet bevangend uit de kruiken en de inhoud ziet er uit als dikke geelachtige, eetlustverdrijvende brei; auto's rollen ruischend aan met flinke officieren, moto's jagen in rechte, vlugge vaart de voorbijgangers uit den weg; karren worden voortgestooten door Russische krijgsgevangenen, herkenbaar aan hun hooge mutsen.*

Een andere bron die de aanwezigheid van Russische krijgsgevangenen in Gent bevestigt is het oorlogsboek van Jef De Graeve (4), die een heel hoofdstuk wijdt aan de 'Krijgsgevangenen': *Er was alleen meewarigheid in de harten der menschen voor het vreselijk, bekrijschenswaardig beeld van verval hetwelk de Duitschers langs alle omwegen met het triestige groepje Russische gevangenen etaleerde. Op een morgen liep het gerucht, dat in een groot constructieatelier Russische gevangenen te werk gesteld waren. Men had hunne grauwe, grove, ronde gezichten vóór getraliede vensters zien opduiken. En met de oogen en met teekens van de hand hadden zij eene al te verstaanbare taal tot de voorbijgangers gesproken: zij vroegen eten, eten, eten. In de volgende dagen werd er aan de getraliede vensters, waarvan de ruiten rinkelend stuk gevlogen en de tralies met wanhopig ijzeren kracht verwrongen waren, een levendige ruilhandel gedreven: sterke koorden doffen werden neergelaten, roggebrooden opgehaald, tot al eens de verschijning van eene achterdochtig en norsch rondkijkende Duitse wacht het bedrijf tijdelijk schorsen deed. Het*

constructiewerkhuis had tevens twee lompe, niet meer nauwsluitende uitgangspoorten op eene afgelegen, verlaten kaai en hier was de ruilhandel gemakkelijker en ook drukker.

De Graeve woonde toen aan de Brugse poort. Als locatie mag gedacht worden aan de NV Phoenix, of sinds 1908 'Phoenix Nouveau', die aan deze beschrijving beantwoordt. Dit was een atelier voor metaalbewerking aan de huidige Phoenixstraat. *De Phoenix kwam langs achter uit op een 'afgelegen kaai' (Leiekaai) en had aldaar (misschien?) twee lompe (achter)uitgangspoorten.* Het is onzeker wat die auteur onder 'twee lompe poorten' verstonde. De hoofdtoegang van de Phoenixfabriek lag aan de Kettingstraat en de toegang van de burelen aan de Phoenixstraat. Zelf herinner ik me slechts één poort, kant Leiekaai waar nu een garage is.

Afb. 2. Detail uit 'Plattegrond van Gent met peilen' (Compijn & Soenen 1912) met weergave van de fabrieken die in aanmerking komen als detentieplaatsen van de krijgsgevangen.

Links langs de Nieuwe Wandeling de 'Grote Lys', iets meer naar rechts de 'Kleine Lys' en de 'Phoenix', aan de Brugse vaart de Werkhuizen Van Acker – Ateliers de Construction, voordien Bell, opvolger van Le Vulcain. Uiterst rechts het gedeelte van de Westerbegraafplaats dat toen in gebruik was.

Komen eventueel nog in aanmerking (afb. 2): de constructieateliers Vanderkerckhove aan Coupure Links. Die hadden slechts één monumentale toegangspoort, maar die ligging kan men moeilijk als 'verlaten' omschrijven. Aan de andere zijde van de Brugse Vaart (Bargiekaai) bestonden toen nog de

constructiewerkhuizen van Bell (de oude Ateliers du Vulcain). Tenzij met dat ‘groot constructieatelier’ ook een textielatelier zou bedoeld zijn. Het geheugen van getuigen is dikwijls vaag. Dan is de grote spinnerij van La Lys ook kandidaat. Die had inderdaad twee lompe (?) uitgangspoorten op een ‘verlaten’ kaai. Voorlopig lijkt de Phoenix de meest waarschijnlijke locatie. Toen, volgens De Graeve, een van de ‘Roeskis’ wist te ontsnappen, verschulde hij zich achter het gemeentekerkhof (Westerbegraafplaats), wat een locatie aan de Brugse Poort bevestigt.

Volgens de registers van de Westerbegraafplaats overleden de meeste Russen waarschijnlijk ten gevolge van de Spaanse Griep in het Militair Hospitaal, twee onder hen in het ‘Weezenhuis’ aan de Martelaarslaan en één in St-Peter (de kazerne in de Sint-Pietersabdij). Het betreft krijgsgevangenen die, zoals Marc Baertsoen schrijft (hier in vertaling) *door de Duitsers tewerkgesteld waren in de ‘Clouterie des Flandres’ (Puntfabriek) van Gentbrugge of elders in onze agglomeratie, er ziek geworden zijn en gestorven zo ver van hun ge-*

Afb. 3. Clouterie et Tréfilerie des Flandres in Gentbrugge (foto verzameling D. Pieters),
Fabriekswachters van het ‘Landsturm Infanterie Batalion Gent’.

boorteland. (afb. 3). In deze draadtrekkerij, toen ‘Militär Drahtfabrik’, werd onder Duitse leiding prikkeldraad geproduceerd.

Dank zij Virginie Loveling weten we meer over de Russen die in Melle verbleven in de omgeving van kasteel de Potter d’Indoye. Zo noteert ze op *donderdag 20 juli 1916: Te Melle zijn er honderden krijgsgevangenen, Russen. Ze moeten hard werken en zien er ellendig uit. Bij gebrek aan verschoon zitten ze vol ongedierte. Een menschlievende dame wilde aan enkelen frisch linnen geven. Verbod van de overheerschers: chocolade, andere lekkernij ja, mits aanvraag en oorlof daartoe, kledingstukken niet.*

Ze vervolgt op woensdag 11 oktober 1916. Te Melle zijn er Russen reeds aan het werk. Ze zien er ellendig verzwakt en vervallen uit. Het is verboden hun voedsel te verstrekken. Maar het gebeurt toch dat het toezicht ontdoken wordt. Er is gezien, dat armelui, die zelf te kort hadden, hun langs den weg een boterham toestaken en dat ze dien met vieren deelden!

Na de vrede van Brest-Litovsk (3 maart 1918) tussen Duitsland en Rusland werden alle krijgsgevangenen aan het Oostfront uitgewisseld. Na 11 november, Wapenstilstand, werden Russische soldaten wel zo snel mogelijk naar

Afb. 4. Tissage de Gendbrugge’ destijds aan de Kerkstraat (AMSAB, Gent).

Rusland teruggevoerd (5). De krijgsgevangenen op Duits grondgebied bleven na de oorlog de verantwoordelijkheid van Duitsland en ze werden van daaruit gerepatriëerd. De Russische krijgsgevangenen die in België zaten werden overgedragen aan de Belgische autoriteiten.

In het dagboek van Marc Baertsoen (6) staat op 5-7 juli 1918 te lezen dat een deel van de ongeveer 2000 Fransen, door de Duitsers krijgsgevangen genomen bij de Kimmelberg, ondergebracht werden in de 'Tissage de Gendbrugge' in de Kerkstraat (afb. 4) vanwaar ze dagelijks ingezet werden op diverse plaatsen in Gent. Andere lokaties werden nog niet gevonden, alhoewel ook gedacht wordt aan het vroegere Rasphuis of gesloten magazijnen en fabrieken zoals de 'Filature La Gantoise' aan de Blaisantvest.

In het hoofdstuk 'Krijgsgevangenen' vermeldt Jef De Graeve: *Er kwamen spoedig Franschen in de plaats (van de Russen)... kloeke frissche kerels... met wie wij tenminste kunnen spreken*, wat erop wijst dat er ook Franse krijgsgevangenen ondergebracht werden in de eerder vermelde constructiewerkhuizen aan de Brugse Poort, vermoedelijk de 'NV Phoenix'.

Dat de Duitsers hard optraden tegen iedereen die enige sympathie betoonde voor deze krijgsgevangenen, vooral de Fransen, blijkt uit de dagboeken van Marc Baertsoen:

10 juli 1918. De uitingen van sympathie voor de Franse krijgsgevangenen worden streng beteugeld door de Duitsers: onder meer notaris Heyse werd aangehouden en gevangen gezet om hen twee briefjes van 2 mark gegeven te hebben. 's Avonds wordt bevestigd dat hij tot negen dagen gevangenis werd veroordeeld.

12 juli 1918: De Duitse overheid heeft een bericht laten aanbrengen vermeldende dat al wie met de vijandelijke krijgsgevangen militairen communiceert door het ontvangen of geven van brieven, voedsel, tabak, geld, enz. zal gestraft worden met vijf jaar gevangenis en 20.000 marks boete. Zelfde straf om met hen te spreken of blijken van sympathie te betonen met tekens (De boete bedraagt wel degelijk 20.000 marken)!

De Graeve: *Plakkaten met gruwelijke dreigementen sloten bruusk dezen heldentijd af, nadat het haast tot een slag in regel was gekomen tusschen Duitse krijgers en razende vrouwtjes, in eene fabriek waar Fransche gevangenen arbeidden.*

Over het verder lot van de overlevende krijgsgevangenen bij het einde van de oorlog is nog minder geweten.

Noten

- 1 Dhanens P., De Decker, C., Antheunis, G. (2008), *Een eeuw luchtvaart boven Gent*, Deel I. 1795-1939.
- 2 Braekeleirs geciteerd in Manesse, M.(2010), Het Vliegplein van Mariakerke en de Eerste Wereldoorlog, *Jaarboek Marka*, Mariakerke, p. 14.
- 3 Loveling, V. *In oorlogsnood. Virginie Lovelings dagboek 1914 - 1918* uitgegeven door L. Stynen en S. Van Peteghem (1999), KANTL, Gent, pp. 752 passim.
- 4 De Graeve, J.(1919), *De hel en hoe ze op aarde kwam*, Gent, Volksdrukkerij, p. 213-220.
5. Coudenys, W. (2004), *Leven voor de tsaar. Russische ballingen, samenzweerders en collaborateurs in België*, Leuven; Coudenys, W. (2005), *Leven in tijden van oorlog. Russen in België, 1914-1950*. In: Waegemans, E. (ed.), *De Russische beer en de Belgische leeuw. Drie eeuwen Russische aanwezigheid in België*. Leuven, p. 67-92.
6. Baertsoen; M. (1929), *Notes d'un Gantois sur la Guerre de 1914-1918*, Gent, Presse libérale, p. 334-335. Zie ook het artikel in GT over de oorlogsgraven.

Maak reclame voor GT!

Ghendtsche Tydinghen is veel te weinig bekend.
Zelfs mensen die zich bijzonder interesseren aan onze stad weten dikwijls
niet dat dit tijdschrift bestaat ...

Spreek ze er over aan. Verwijs hen naar de website. Geef hen een oud
nummer te lezen. Bezorg ons hun adres en we steken meteen een gratis
proefnummer in hun bus.

Mond-tot-mondreclame is de beste publiciteit!

HERINNERINGEN VAN EEN STRAATKATJE: SNEPPEBEK LILY CASTEL

Lily Castel... de naam zal bij veel GT lezers wel een belletje doen rinkelen. Een authentieke Gentse zangeres, geboren als Alice Van Acker in 1937. Ze werd na haar optreden in 1958 bij de BRT (nu VRT) talentenshow 'Ontdek de ster' bekend als Lily Castel doorheen heel (toen al!) TV-kijkend Vlaanderen. Voor ons vertelt ze in een digitaal opgenomen interview iets meer over wat daaraan vooraf ging, over haar jeugd. Alleen maar jammer dat we de pittig gebrachte feiten en feitjes hier niet met haar mooi Gents getinte stem kunnen weergeven.

Afb. 1. Lily Castel (links) met Sonja Gyselincx in het Huis van Alijn (2014).

Nauwelijks te geloven voor wie haar een beetje kent, of zelfs alleen maar aan het werk zag: Alice, als 'drukfout' geboren ergens aan de kanten van de Heuvelpoort, was een onvoorstelbaar brave baby. Haar vader hield er café en

‘deed in vis’. Daarmee gevoed, werd Alieske een verschrikkelijke dikzak (zegt Lily). Ze bleef ook lang erg klein voor haar leeftijd. Dit tot wanhoop van haar moeder die door een verpleegster van ‘Moederzorg’ moest gerustgesteld worden: aan de benen van het kind was te zien dat het perfect zou groeien. Van haar eerste kleuterklasjes in Wondelgem – de familie woonde toen in de Botestraat – herinnert Lily zich nauwelijks iets, wel van de volgende in de Salvatorstraat bij de nonnekes. Vader Gustaaf Van Acker was havenarbeider geworden en ze waren naar de Carelsbeluiken aan de Doornzelestraat verhuisd. Gust ‘kreeg het aan de maag’. Hij moest vooral vet eten en, effectief: hij kon zich ‘er door eten’ met vis. Een tonneke opgelegde pekelharing deed wonderen.

In de oorlog gingen zowel vader als moeder in de reusachtige Carelsfabrieken werken, moeder in de keuken. De Duitsers waren daar toen baas en controleerden alles. Dat belette niet dat het kleine meisje dat toen naar de Bevelandstraat naar school ging, en passant een uit een keldergat van de fabriek toegestoken pakje voedsel kon mee grissen. Er was trouwens ook het ‘smokkeltrammetje’ van het Rabot naar Evergem. Als er alarm geslagen werd – controle! – gooide iedereen alles buiten waar, als het meeviel, handlangers stonden die het voedsel opvingen. Het meegebrachte vlees was wel eens bedorven: krioelend van de vliegenmaden! Maar... nooit honger geleden... Avontuurlijk en plezierig was het aan ‘den Dok’. Ravotten om en rond de treinwagons, oorlogske spelen. Gekleed in een grijze overall. “Geen kliekskes” voor mij, zegt Lily. Als een barse ‘Duits’ hen tegenhield, probeerde moeder er zich door te slaan in een soort Duits ‘van achter de badkuip’. En dan waren er de vele luchtalarmen. Op vader na, die hardnekkig in zijn huizeke bleef zitten, spoedde de familie zich naar de schuilplaatsen, deabri’s, vooral de grote kelders van het entrepot werden veilig geacht. ’s Avonds thuis luisteren naar de radio: een grote krakende bak. Na de oorlog was het populairste programma ‘De Bonte Dinsdagavondtrein’.

Na de Bevelandstraat trok Alice naar de Braunschool in de Volderstraat: kousen en handschoentjes aan, de directrice groeten, stil zitten en dan naar huis met tram 5 (nu bus 5). Ravotten deed ze liever. Ze had nu eenmaal ‘geen studiehoofd’ al kon een enkele ‘wree wijze’ schooljuffer, ‘oude jonge dochter’, haar ten volle mee krijgen: “Gij kunt dat”.

Alice droomde er even van ‘froebelienne’ te worden, maar het was te laat. Er waren brieven van school gekomen: ze was een ‘stout meisje’, ‘ne wriê kapoen’. Verder studeren zat er niet in. Na het achtste, negende studiejaar moest ze werken. Een advertentie ‘naaister gevraagd’ deed haar in een naaiatelier

belanden. Geen gemakkelijk werk. Ergens op een overloop aan de machine. Zoveel bloezen, pyjama's per uur. Geen probleem: het meisje deed het graag.

Intussen was er echter iets anders aan het broeden: show en dans. Het zat een beetje in de familie. Vader deed al eens mee als figurant in de opera, als soldaat bijvoorbeeld. Bij 'Les Pêcheurs de Perles' stonden moeder en dochter ook op scène, en dochterlief - acht jaar toen - bestond het om met haar parasolke heel de 'voorpartij' van haar moeder naar de knoppen te helpen.

Van lieverlede kwam er opleiding aan te pas. Van ongeveer haar elfde tot vijftiende jaar trok juffrouw Van Acker naar de dansschool van de in Gent erg befaamde ballerina Lily De Munter. Niet om te lachen was het daar. In de studio aan de Geldmunt, speelde de moeder van de danslerares piano en ... baas. Het was een nog veel ergere tiran dan haar dansende dochter. Geen professionele zangopleiding: toen eraan gedacht werd het dansen aan te vullen met zingen, raadde een operazanger de klassieke zangopleiding af. Die zou de stem en de attitude misvormen tot iets wat niet paste bij Aliceke. Muziekschool, notenleer en instrumentopleiding waren evenmin iets voor het (te) levendige, piepjonge meisje.

Er kwam echter wat anders: mee werken aan het gezelschap van Bert Joris (leider en presentator) en Franky Woods (charmezanger) dat 'Bonte avonden' verzorgde in de stad en op de boerenbuiten. Veel kwam er niet aan te pas. De accordeoniste Lea Van Damme werd soms ondersteund door een drummer. Komische sketches, dansjes, Franse en Vlaamse of Hollandse liedjes. Lily kreeg als danseuse soms opmerkingen van een of andere pastoor, baas van de patronagezaal waar ze optraden, vanwege haar te blote dijen ('billen' in het Vlaams). Niet voor haar borsten. Die waren er nog niet of amper. Om het 'op iets te laten trekken,' oefelde ze 'van alles' in haar bustier.

Zo kwam het dat de zangeres van het gezelschap op een dag forfait moest geven en danseres Lily insprong. Als amper twaalfjarige stond ze vanaf die dag in allerhande achterzaaltjes de meest passionele liedjes van Edith Piaf (haar favoriet) te zingen, waarvan ze (gelukkig) geen snars verstond. Dat repertoire werd uiteraard aangevuld met de welbekende Hollandse smartlappen à la Johnny Jordaan en Tante Leen.

Intussen nog altijd aan de naaimachine voor de kost. Ze werd ingeschreven in een auditie voor een preselectie van het immens populaire TV programma 'Ontdek de ster'. Ingeschreven door haar moeder nog wel, wat Lily nog steeds verbaast. Dat ging door in de Minard en toen ze enkel met haar Piaf repertoire wilde uitpakken, vroegen de heren van de jury haar iets Nederlands. Het

Afb. 2. Lily Castel in Châlet du Sud (1962).

werd het toen erg populaire ‘Een beetje’ van de Nederlandse Teddy Scholten. Dat sloeg in. Lily kwam in de finale gepresenteerd door Tony Corsari en eindigde tweede.

Het spel zat op de wagen. Alice transformeerde in Lily. Michel Remy vroeg haar als zangeres voor zijn professioneel orkest. “Maar ik heb geen eens een repertoire!” Geen nood. Remy zocht dat bij elkaar, schreef het uit. Er werd gestart met optredens in de Châlet du Sud in het Zuidpark, toen ‘de’ ontmoetingsplek van de Gentse ‘beau monde’. De optredens werden rechtstreeks uitgezonden door de regionale radio omroep Oost-Vlaanderen in de Sint-Margrietstraat. Een glorie tijd begon.

En met de Châlet du Sud zijn we beland bij ons uitgangspunt. Het was een artikel daarover in Ghendtsche Tydinghen (2014, nr. 5, p. 318) dat ons (Sonja Gyselincx en Adrien Brysse) bij Lily bracht met als resultaat deze op papier gestelde herinneringen. Voor wie meer wil weten: journalist Alex De Teyger schreef over haar leven en carrière een boekje *Lily Castel. Een lied. Een leven. Een liederlijk leven* (2011, Bola Editions).

Minder bekende of verdwenen locaties in Gent

KEIZER KARELSTRAAT 75: HUIS LOUSBERGS - DE HEMPTINNE

Daniël Van Ryssel

Na de aanleg van het Zuidstation besloot de Gentse gemeenteraad in 1837 een nieuwe straat te trekken om het station met de Vrijdagmarkt te verbinden en om de omgeving met veel tuinen te urbaniseren. Deze brede straat, de Keizer Karelstraat, werd in 1837-1841 aangelegd. Aan een nieuw plein, eerst Jacob van Arteveldeplein en later Sint-Annaplein genoemd, begon in 1855 de bouw van de Sint-Annakerk.

De verkavelde gronden die aan de straat paalden, behoorden grotendeels toe aan Ferdinand Lousbergs, eigenaar van een textiel fabriek op de Reep, toen de grootste katoenspinnerij en -weverij van Gent. De textiel fabriek werd in 1933 verworven door de Zusters van Liefde die ze ombouwden tot Sint-Bavo Humaniora. In 1842 deed Ferdinand Lousbergs in de nieuw aangelegde straat een eigen woning optrekken en in 1850 liet hij daarnaast nog een tweede grote woning bouwen. Ertegenover, Keizer Karelstraat 14, verrees een prestigieuze nieuwe hoofdtoegang tot zijn bedrijf op de Reep. Bij testament schonk hij het Bestuur van de Burgerlijke Godshuizen grond en geld voor de bouw van wat bekend werd als Lousbergsgesticht, een 'oudemannenhuis' voor bejaarde en invalide textielarbeiders op de kaai die naar hem genoemd werd: Ferdinand Lousbergskaai. Zijn neef Joseph de Hemptinne kocht zijn bezittingen en liet in 1863 achteraan het huis Lousbergs een personeelsgebouw met kapel in neogotische stijl bouwen. Het gebouwencomplex bleef tot 1986 eigendom van deze familie. De fabrieken van de verschillende de Hemptinnes vormden de kern van de katoengigant UCO.

Het uitzonderlijk grote herenhuis van zes traveeën en drie bouwlagen werd ontworpen door kunstschilder en architect Louis Eijkens (Kortrijk 1807 - Gent 1879), die ook de Vanderdonckdoorgang in de Vlaanderenstraat voor zijn rekening nam. De bepleisterde voorgevel is opgetrokken in sobere klassiciserende stijl. Hij valt niet zozeer op door zijn symmetrische opbouw, maar

vooral door zijn indrukwekkende afmetingen. Op de begane grond zijn er de monumentale vensters met arduinen rondboogarcaden met sluitstenen. Op de middenverdieping zijn de vensters rechthoekig in arduinen omlijsting, ver-

Afb. 1. Keizer Karelstraat 75.

bonden met doorlopende balustrades en bekroond met driehoekige frontons. Op de bovenste verdieping zien we rechthoekige arduinen vensteromlijstingen met 'oren'.

Afb. 2. Interieur huis Lousbergs - De Hemptinne.

De ingangspoort geeft uit op de grote hal. Deze vormt een eenheid met de staatsietrap, waarop overvloedig licht neervalt en die naar twee rijkversierde salons leidt. In het eerste salon zijn de muren met goudleder behangen. Het druk ingedeelde plafond is van geschilderd stucwerk dat hout nabootst. Het groot salon heeft een dominant rode kleurdecoratie. Sculpturen en schilderwerk stellen de zeven vrije kunsten voor. Verder rijkelijk stucwerk, putti, maskers (mascarons), leeuwenkoppen en vruchten. De hele aankleding is overweldigend. Dit was het leefdecor van het drukke mondaine leven van de hoge burgerij, waarin kunst, wetenschappen en letteren ter sprake kwamen. Het groot salon leidt naar een achteraan gelegen eetzaal. Hier wordt de aandacht getrokken door de schoorsteencombinatie uit het fijnste witte Carrara marmer gebeeldhouwd. De onderbouw is afgezet met 'atlanten': mythologische reuzen die het hemelgewelf dragen, een pronkstuk dat men alleen in paleizen aantreft. In de tweeledige bovenbouw zien we een houten omraming met spiegel en bovenaan een geschilderde 'Verheerlijking van Maria'. De plafonddecoratie bestaat uit geschilderde stillevens met fruit, groenten en wild, duidelijke verwijzingen naar de functie van deze ruimte. De wintertuin is met een glazen wand van de eetkamer afgescheiden.

In tegenstelling tot de sobere voorgevel roept de binnenbekleding de sfeer op van een laatromantisch paleis. De uitbouw en de aankleding van de ruimten op de begane grond, in weelderig classiciserend eclectisme uitgevoerd, zijn zuiver op prestige en indruk maken afgestemd. Korinthische zuilen, mahoniehouten staatsietrap, voorstelling van Vlaamse vorsten, tapijten en meubelen in Louis-Philippesstijl, renaissance-, barok- en rococo elementen, zelfs neoclassicistische onderdelen, alles is er probleemloos in elkaar verweven.

De indeling op de verdieping is analoog aan die van de begane grond. De marmernabootsing op de wanden is er nog rijker. De deuren kregen een luxueuze imitatie van notelaar- en wortelnoothout. Er is een blauwe kamer in neorococo, een witte kamer in neobarok en een bibliotheek in rijke kleuren. Ook hier getuigt het geheel van een schitterende 19de-eeuwse burgerlijke leefcultuur. De achtergevel is sober te noemen. Geaccentueerde traptraveeën, groot steekboogvenster met neogotisch maaswerk, er boven een buste op console in medaillon. Een bakstenen neogotisch bediendenhuis en kapel werden uitgevoerd door bouwkundige Louis Gildemyn naar een ontwerp van Jean Bethune. In 1909 liet Jean de Hemptinne centrale verwarming aanbrengen. Verder gebeurden er weinig veranderingen. In 1995 werd het gebouw beschermd als monument om zijn historische, wetenschappelijke en artistieke waarde.

De foto's zijn afkomstig uit het DSMG documentatiecentrum, Begijnhof, Sint-Amandsberg (schenking H. Collumbien).

Literatuur

Van Aerschot, S. e.a. (1979), *Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur*. Stad Gent. Noord-Oost. Deel 4 nb, p. 203-205.

Everaert, G.. (1991), *Huis Lousbergs of de Hemptinne. Een 19de-eeuws stadspaleis*. Open Monumentendag, brochure Gent.

Monumentenzorg en Cultuurpatrimonium. Jaarverslag van de provincie Oost-Vlaanderen 1995. Gent 1996.

CORNELIUS REKENARIUS HULSTENSIS

Cornelis de Rekenare uit Hulst, drukker en schoolmeester in het calvinistische Gent (1579-1585)

Hans van de Venne

Cornelius Rekenarius die tot halverwege het jaar 1581 zijn naam schreef als ‘Cornelis de Rekenaere’ (1), maar daarna als ‘Cornelis de Rekenare’ (2), werd geboren in Hulst en niet in Gent, zoals vaak is beweerd. Het predikaat ‘Hulstensis’ dat hij in 1593 ter aanduiding van zijn plaats van herkomst onder twee door hem geschreven lofdichten aan zijn naam heeft toegevoegd, levert daarvan het bewijs (3). Doordat hij zich beide keren ‘Hulstenaar’ noemt, is het boven alle twijfel verheven dat zijn wieg in die plaats in Noordoost-Vlaanderen heeft gestaan (4).

Als Rekenarius’ geboortjaar wordt in de bestaande literatuur vrijwel steeds 1562 opgegeven. Problematisch hieraan is echter dat nergens wordt toegelicht, waarop het is gebaseerd. Dat maakt het er voor de moderne onderzoeker niet eenvoudiger op zich een goed oordeel te vormen over de betrouwbaarheid ervan (5). Ook de bundel familiepapieren ‘De Rekenare’ in het Stadsarchief van Gent geeft geen uitsluitsel, omdat die stukken betrekking hebben op een heel andere De Rekenare dan Cornelis (6). Bij gebrek aan volwaardige alternatieven opper ik daarom de voorzichtige hypothese dat het jaartal verband houdt met een portret dat in het verleden van Rekenarius heeft bestaan. Want dat er ooit een beeltenis van hem is gemaakt, kan worden afgeleid uit de titel en de eerste versregel van een in 1632 verschenen gedicht van zijn oudleerling Joannes Narssius (7). Omdat die afbeelding mogelijk de leeftijd vermeldt, die Rekenarius had bereikt in het jaar waarin hij werd geportretteerd, kan zij aan de basis hebben gelegen van het gepostuleerde geboortjaar. Zolang dat portret evenwel niet is teruggevonden, blijft deze aanname speculatief. En om diezelfde reden valt ook niet met zekerheid te zeggen, of de effigie een gegraveerd of – wat waarschijnlijker lijkt – een geschilderd portret is geweest.

Opleiding

Over Rekenarius’ ouders en eventuele broers en zussen bestaat niet de minste

Aen gaende de Calainge / wijfdom / ende executie vande Boeten ende Amenden / sullen ghebeuren inde maniere naer volghende.

De Sergeanten van elck Wendele / sullen ghehouden zijn de Misdoenders te calengieren / ende den Capiteyn aen te bijzighene / ende de Capiteyn ofte Lieutenant by de handhatinghe vande Oercken / voorts over te hanghen in den Crisjch / Raet / omme aldere ghetweten te werden / mit gaderen oock andere arbitraire Amenden.

Welcke ghewesen zijnde / volghende d'Acten danof by den Gheffier onbertreckent / sullen de Sergeanten mit Cinsle beermaninghe gheint worden danof zy sullen gauderen d'een derde / ende d'ander derde / tot psoffte van den Copposaelchepe / daer onder de boeten sullen vallen / en d'erde derde / ter discretie vanden Colonnelt en Capiteyn vanden Wendele / daer de boeten sullen vallen / tot decoreatie en Wapeninghe van dien.

Ten waere dat by faulte vande Sergeanten niemant anders de calainge ende anbijzighen vande boeten dede / in welcken ghevalle die sullen gauderen de helft vande derde vande boeten / competerende de Sergeanten / die nochtans de vermaninghe ende mininghe vande Boeten sullen moeten doen.

Ende in cas van eertighe wepgheringhe van betalinghe vande booschde ghetwifde Boeten / ter beermaninghe vande Sergeanten sullen de selue Acten ghetweten werden in handen vanden Bailiu ofte zyne Officieren / die welcke wit crachte van dien sonder andere wijfdom ofte appel / sal vernoghen de selue Boeten te recupereren / en by tot halen ende vercoopinghe van vanden / ofte by salffstimmene van den Persoon in vanghenisse ghetwifde te worden / omme daer anne verjaert te werden / de Boeten in d'Acte begraven / ende bouen dien / voorden Ballast vanden Exploite 13. groot.

Iem so waermeer dat siem niemant vande Wachte ofte andere verhoorders eenighe vercorre / onghesooftsaemheyt ofte trouble te sichten / sal een weghelick Wanghere moghen wesen / van sulcken Persoon / te verniene vande Colonnellen / ofte Sergeant Major / Capiteyn / Lieutenant / Sergeanten / Copposalen / ende ander Bevel / hebbers / assiterene / tot apphensie van sulckelike Persoonen / op yne van mede Fauteurs vande booschde trouble ende onghesooftsaemheyt ghehouden te worden / omme scappans in handen vanden Bailiu oft zyn Officieren gheleuert te worden tot behooftelike correctie.

Aen gaende van Executen van arbitraire correctien / sal selue gheschieden opt wijfdom vanden booschden Crisjch / Raet / by den Bailiu ende zyn Officieren / ten waere datter / Lijf ofte Van ancrefde / in welcken ghevalle / selue Schepmen anne ghebygghen sal worden.

Al welcke bouen scheynen Artuculen / mijn Deeren vander Wet / beede de Dekenen der Stede van Ghendt / Ghendoncker ende Weelen inbiolabelick onderhouden / ende gheobserueert te worden / alles op de penen ende beuziken / ende tot sulcken psoffte hier bouen verclareit / rescrueende e hemelicker waerts de selue te moghen veranderen / corrigeren / meerderen ende minderen / ghelijck zy naer de ghelegghetheyt en tot ooyde / merke welwaert ende verclereghede van deser Stede / ende Inghelieten van diece / sullen verbinden van noode te wesen te behoort.

**Aldus ghepubliceert by Trompette / allen Plaetfen ghecostu-
meert / desen v. ^{ten} Octobris / M. D. Lxxix.**

Typis Cornelij de Rekenaere.

Afb. 1. Door Rekenarius gedrukte *Ordonnantie, opt faict vander wacht der Stede van Ghendt* (1579); het exemplaar berust in Leiden, Universiteitsbibliotheek, THYSPF 423.

informatie. Alleen de naam van zijn vader kan nog, zoals verderop zal blijken, in de kerkenraadsprotocollen van Emden teruggevonden worden. Met betrekking tot zijn vroegste jeugd zwijgen de bronnen eveneens in alle talen. Men krijgt pas vaste grond onder de voeten, als aan het einde van de jaren zeventig van de zestiende eeuw een 'Cornelius Rekenaere Flander', met wie ik de in Hulst geboren Cornelis de Rekenare identificeer, leerling blijkt te zijn van de Latijnse school van Emden. De mogelijkheid bestaat dat genoemde scholier, voordat hij met de andere leden van het gezin van Hulst naar zijn nieuwe woonplaats verhuisde, in zijn geboortestad nog elementair onderricht in lezen en schrijven heeft gehad, maar ver kan hij met zijn opleiding niet gevorderd zijn geweest. Voor zijn eigenlijke scholing en vorming aan de Latijnse school moet men de blik noordoostwaarts richten, naar het noordwesten van Oost-Friesland.

De meest plausibele verklaring, waarom De Rekenare in Emden naar de Latijnse school is gegaan, is dat zijn ouders als gevolg van de godsdiensttroebelen en geloofsvervolgingen in de Zuidelijke Nederlanden hun woonplaats Hulst hadden verlaten en – hetzij rechtstreeks hetzij na een tijdelijk verblijf elders – naar dit toevluchtsoord voor protestantse vluchtelingen uit de Nederlanden waren uitgeweken (8). Een gerichte aanwijzing dat alles inderdaad zo is gegaan, vindt men in de protocollen van de gereformeerde kerkenraad van Emden. Daarin wordt een aantal keren de naam genoemd van een zekere ‘Peter (de) Rekener’ of ‘Peter d(i)e Rekenar’. Vermoedelijk is hij identiek met Cornelis’ vader, temeer omdat de in 1585 in Dordrecht geboren zoon van Cornelis de Rekenare Pieter heette en het in die tijd in veel plaatsen gebruikelijk was de eerstgeboren zoon naar de grootvader van vaderszijde te vernoemen (9). Van de Emdense Peter de Rekener wordt in de kerkenraadsprotocollen in wisselende context gesproken: zo worden ruzies vermeld die hij had en het feit dat hij wegbleef bij het avondmaal (10). Omdat zijn naam voor de eerste keer in maart 1571 in de stukken voorkomt, moet de familie in dat jaar al in Emden woonachtig zijn geweest. Dat betekent dat Cornelis in die stad nagenoeg de gehele Latijnse school, en niet slechts een paar klassen ervan, heeft doorlopen. Helaas delen de protocollen niets mede over de herkomst van Peter de Rekener en evenmin over het beroep dat hij in Emden heeft uitgeoefend.

In Gent als drukker

Een mogelijke, maar niet noodzakelijk juiste verklaring waarom Rekenarius, nadat hij zijn opleiding aan de Latijnse school van Emden had voltooid, in het najaar van 1579 ineens in Gent het drukkersvak uitoefent (11), is dat het ouderlijk gezin uit Oost-Friesland is weggetrokken en zich metterwoon wederom in Vlaanderen – ditmaal in het op enige afstand ten zuidwesten van Hulst gelegen Gent – heeft gevestigd, al dan niet tijdelijk. Op het besluit van Cornelis’ vader om juist in deze stad zijn heil te zoeken, kan naast onbekende andere factoren het daar heersende gunstige religieuze klimaat van grote, zo niet beslissende invloed zijn geweest. Doordat Gent sinds eind oktober 1577 onder calvinistisch bestuur stond – het meest radicale in Vlaanderen (12) –, was de geloofsvervolgung daar opgeschort en konden alle protestantse ballingen in den vreemde veilig huiswaarts keren. Indien Rekenarius in zijn eentje, dus zonder gezinsleden, de reis naar Gent heeft ondernomen, mag men aannemen dat zich daar, afgezien van de politieke en religieuze constellatie, betere perspectieven voor hem hebben geopend dan in Emden. Bovenal zal dan gedacht mogen worden aan het vooruitzicht op werk (13).

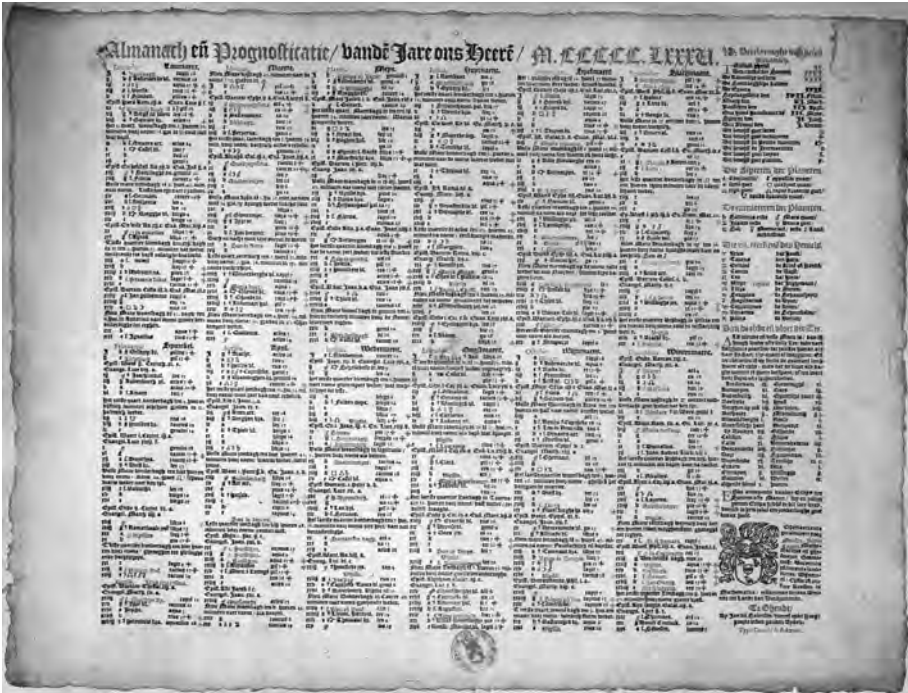
Naar alle waarschijnlijkheid is Rekenarius in de eerste maanden van 1579 of in de lente van dat jaar vanuit Emden in Gent aangekomen. Al meteen of vrijwel meteen na aankomst moet hij daar in de drukkerswereld emplot hebben gevonden, want blijktens een van 5 oktober 1579 daterende, door hem in het colofon gesigeneerde Ordonnantie (afb. 1) was hij op die dag in Gent als drukker werkzaam (14). Zoals het typografisch materiaal van die druk en zijn loopbaan in Gent uitwijzen, moet hij toen aan het werk zijn geweest in de drukkerij van Adriana Jacobsd(ochte)r Teypins (15). En op grond van een van juni 1580 dagtekenende Gentse Propositie, die in het impressum voorzien is van zijn naam en hetzelfde woonadres als Adriana Teypins, is er zelfs alle reden om te aan te nemen dat hij op dat tijdstip gehuwd was met deze aanzienlijk oudere weduwe (16) die tot tweemaal toe, eerst van 1573-1575 en daarna van 1577-1579 (17), zelfstandig het drukkersbedrijf van haar overleden echtgenoot had voortgezet (18). Getuige de titelbladen van de werken die Rekenarius in zijn jaren als drukker ter perse heeft gelegd, luidde zijn volledige adres: ‘Te Ghendt, woenende te Putte in de Witte Duyve, by t’ Belfort, naerst de Gulden Schale’ (19). Op deze locatie is hij tot in 1585 als typograaf en boekverkooper woonachtig gebleven (20).

In de Gentse calvinistische Latijnse school

Maar tegelijk was Rekenarius in Gent ook enkele jaren – in elk geval in 1582 en 1583 – ‘schoolmeester ten Jacopynen’, wat wil zeggen dat hij preceptor was aan de eind juni 1580 geopende nieuwe, calvinistische school in het voormalige Predikherenklooster aan de Leie (21). In zijn aanstelling als schoolmeester mag men de bevestiging zien dat hij in Emden een gedegen opleiding had genoten. Zelfs hadden deze schooljaren, zoals zijn latere carrière uitwijst, zo’n stevig fundament voor zijn verdere intellectuele ontwikkeling en wetenschappelijke interesses gelegd, dat hij door zelfstudie en het geven van onderrecht – dus zonder universitaire vorming – stapsgewijs van preceptor via conrector heeft kunnen opklimmen tot rector (22).

De datum van De Rekenares indiensttreding als schoolmeester in Gent is aan de hand van de bewaard gebleven betalingsordonnanties en -kwitanties van salarissen weliswaar niet precies te bepalen, maar mag worden gesteld op 25 maart of 25 juni 1582: twee vaste kwartaal- of verschijndagen in het schooljaar (23). Niet duidelijk is, in wiens plaats hij zijn intrede in de school heeft gedaan en ook staat niet vast, in welke klas hij is gaan lesgeven.

Met enig voorbehoud neem ik aan dat hij in de vijfde klas is aangesteld (24), een klas die daarvóór onder de hoede had gestaan van Mr. Daniel Hoste, ook wel Daniel Otto genaamd. Deze Hoste was namelijk op een van de eerderge-

Afb. 2. Door Rekenarius gedrukte *Almanach en(de) Prognosticatie, vande(n) Jare ons Heere(n), M.CCCCLXXXV.* (1584?): het exemplaar berust in Kortrijk, Rijksarchief, nog zonder inventarisnummer.

noemde verschijndagen Mr. Christiaen de Rijcke, de meester van de vierde klas, opgevolgd. Maar omdat De Rekenare naast een wedde van tweehonderd gulden 's jaars (oftewel acht pond, zes schellingen en acht groten Vlaams per kwartaal) en een kwartaalvergoeding van twee pond en tien schellingen voor huishuur, die ook De Rijcke had genoten, om 'zeker redenen' ook nog een 'augmentacie' van vijftiwintig gulden (oftewel vier pond, drie schellingen en vier groten Vlaams) per kwartaal kreeg, is het heel goed mogelijk dat hij na het overlijden van Mr. Ghyselbrecht Volckaert, de meester van de derde klas, eveneens taken van deze schoolmeester heeft overgenomen. Want Volckaert ontving boven zijn gewone gage van driehonderd gulden 's jaars (oftewel twaalf pond en tien schellingen Vlaams per kwartaal) nog een bedrag van vier pond, drie schellingen en vier groten Vlaams, dat hem om 'zeker redenen bygheleyt' was (25). En dat is precies dezelfde terminologie die later bij betalingen aan De Rekenare werd gebezigd. Zonder twijfel is het ambt van schoolmeester voor Rekenarius een welkome extra bron van inkomsten geweest om in zijn eigen levensonderhoud en dat

van zijn vrouw en haar nog levende kinderen te voorzien. Want het moet als hoogst twijfelachtig, om niet te zeggen schier onmogelijk worden beschouwd dat hij met zijn gezin alleen van de opbrengst van zijn drukkerij heeft kunnen leven. Daarvoor was de productie van zijn persen te klein en waren de oplagen te laag. Maar ook met deze aanvullende inkomsten is hij er niet in geslaagd een financiële buffer op te bouwen, waarmee hij had kunnen voorkomen dat in augustus 1585 alle goederen die in zijn huis, drukkerij en winkel stonden in beslag werden genomen om tot onderpand van zijn schulden te dienen.

Weg uit Gent

Nadat Alexander Farnese, hertog van Parma, op 17 september 1584 Gent weer onder het gezag van de koning van Spanje had gebracht, week De Rekenare in de loop van het daaropvolgende jaar uit naar Dordrecht. De dag van zijn vertrek uit Gent kan tussen 1 mei en 20 augustus 1585 worden gedateerd. Als terminus post quem geldt de datum van 30 april 1585. Op die dag verschenen Cornelis de Rekenare en Adriana Teypins beiden voor de Gentse schepenen van gedele om de erfdelen van de twee nog levende kinderen van Adriana en haar eerste man Ghileyn Manilius – deze had bij zijn dood in 1573 vier vaderloze wezen nagelaten (26) – nogmaals schriftelijk vast te leggen (27). En tevens om Gaultier Manilius als oom en voogd van de twee wezen, tot zekerheidstelling van hun rechten, de uit twee drukpersen met toebehoren en allerhande drukkersmateriaal bestaande drukkerij te ‘veroblijgieren’ en in handen te stellen (28).

Bij die gelegenheid beloofden de comparanten ook de drukkerij niet te ‘veralieneren’ of te laten ‘veralieneren’ (29). Terminus ante quem is de datum van 20 augustus 1585. Op die dag compareerde Adriana Teypins, in verband met de inbeslagname van al haar goederen, voor de schepenen van de keure te Gent en verklaarde dat De Rekenare uit de stad vertrokken was (30). Tussentijds was zij op 26 juni 1585, als gevolmachtigde van haar man, nog voor de schepenen van gedele verschenen om te verklaren dat zij aan Adriaen van Hulthem, de buurman, een servituut inzake de afvoer van water had verkocht en daarvoor geld had ontvangen (31).

Zo kwam er een einde aan Rekenarius’ verblijf en werkzaamheid in Gent. Via Dordrecht, de volgende halte op zijn levensweg, bereikte hij in Amsterdam, waar hij op 1 oktober 1595 het rectoraat van de Latijnse school aan de Oude Zijde op zich nam, zijn eindstation. Daar stierf hij in juli 1603. In welke kerk of op welk kerkhof hij is begraven, is niet bekend.

Naschrift van de redactie. Dit artikel is een licht bewerkt onderdeel van een uitgebreide en nauwgezette, door de auteur nog niet gepubliceerde, studie over Rekenarius.

Noten

- 1 Voor de schrijfwijze 'Rekenaere', zie de ondertekening 'Cornelius Rekenaere Flander' van het *Carmen de lapsu ac reparatione hominis* (Gedicht over de val en het herstel van de mens) van zijn hand in 1578 in Emden; het colofon 'Typis Cornelij de Rekenaere' van de door hem gedrukte *Ordonnantie, opt faict vander wacht der Stede van Ghendt* (afgekondigd op 5 oktober 1579); en Vander Haeghen, F. (1858 - 1869), *Bibliographie gantoise (...)*, deel I, Gent, p. 364, nr. 700 (1581).
- 2 Voor de schrijfwijze 'Rekenare', zie Vander Haeghen, F. (1858 - 1869), deel I, p. 365-374, nrs. 701-24, en de door hem als schoolmeester ondertekende, in het Gentse stadsarchief bewaarde betalingsordonnanties en -kwitanties (inv. nr. 94bis/23, Hervormde Kerk, Rekeningen 1579-1583).
- 3 Het ene gedicht is gesigneerd 'Cornelius Rekenarius Hulst(ensis)'. Het andere gedicht is getiteld 'In doctoratum elegantis et eruditi iuvenis Martini Pili' en ondertekend door 'Cornelius Rekenarius Hulst(ensis)'. Wilhelmus Baudartius (1565-1640), die leerling was van de calvinistische school in het Predikherenklooster te Gent in de jaren dat Rekenarius daar preceptor was, zegt in zijn autobiografie: 'nae desen (Daniel Otto) volghde Cornelius Rekenarius van Hulst geboortich' (Broek Roelofs, O.C. (1947), *Wilhelmus Baudartius*, Kampen, diss. VU Amsterdam, p. 206). Ook Arnoldus Buchelius noemt hem 'Hulstensis' in zijn *Vitae eruditorum Belgarum*.
- 4 Omdat Hulst deel uitmaakte van het graafschap Vlaanderen, leest men in oude bronnen: 'wonende te Hulst in Vlaenderen' of 'Hulstium (oppidum) in Flandria'.
- 5 Het jaartal 1562 is te vinden in de zesde druk van Marcus van Vaernewijk (1829), *De historie van Belgis*, Gent, op p. 105 van de 'Alphabetische beredeneerde naemlyst der Gente-naeren, die (...) eenen onsterffelyken naem verworven hebben'.
- 6 De betreffende bundel (Gent, Stadsarchief, Familiepapieren 5083) bevat stukken inzake het beheer van de goederen die een zekere Adriaen de Rekenaere aan zijn zoon David had nagelaten. Graag betuig ik de heer Adrien Brysse mijn hartelijke dank voor de goede diensten die hij mij bewezen heeft.
- 7 De eerste versregel van Narssius' gedicht 'In effigiem clarissimi, praestantissimi viri D(omini) Corneli Rekenarii, gymnasii Amstelodamensis olim rectoris, praeceptoris mei aeternum colendi' luidt: 'Sic praestans olim REKENARIUS ora ferebat' (zo zag de voortreffelijke Rekenarius er eertijds uit). Zie Joannes Narssius Anastasii f(ilius) (1632), *Gustavidus, sive de bello Sueco-Austriaco libri tres: Poematum miscellaneorum liber unus*, Hamburg, p. 124. Narssius kan Rekenarius' portret hebben gezien, toen hij in Dordrecht en Amsterdam bij hem in huis woonde. Niet onmogelijk is ook dat de beeltenis na Rekenarius' dood naar een ouder voorbeeld is gemaakt.
- 8 Voor de positie van het protestantisme in Hulst en omgeving, zie Decavele, J. (2004), Protestantisme in Noord-Vlaanderen. Gereformeerden in Axel, Hulst en Eeklo. In: id., *De eerste protestanten in de Lage Landen: geloof en heldenmoed*, Leuven-Zwolle, p. 219-239.
- 9 'In veel families golden de volgende vernoemingsregels. De eerste zoon werd meestal naar de vader van de vader genoemd, de eerste dochter naar de moeder van de vader of de moe-

der, dat verskilde per streek en per plaats' (www.meertens.knaw.nl/voornamen/geschiedenis.html).

- 10 Schreiber, H. en K.-D. (1989-1992), *Die Kirchenratsprotokolle der reformierten Gemeinde Emden 1557-1620*, deel I, 1557-1574, Köln-Wien: Peter (De) Rekener en Arent Buntwercker hadden 'ein svare twist' die uiteindelijk tot verzoening leidde (5, 9 maart, 30 april, 11 mei 1571 en 11 juli 1572: p. 405-06, 410-11, 452); Peter Rekener en anderen zullen 'gevoerdert' (ontboden) worden (14 juli 1572: p. 452). Een Pieter de Rekenaere in Emden wordt in deze tijd (2 september 1575) ook genoemd in Van Toorenenbergen, J.J., ed. (1876), *Stukken betreffende de diaconie der vreemdelingen te Emden, 1560-1576*, Utrecht, p. 53.
- 11 Voor de werkzaamheid van De Rekenare als drukker in Gent, zie Vander Haeghen, F. (1858 - 1869), deel I, p. 362-74; deel VI, p. 49-51; deel VII, p. 3-4; Rouzet, A. (1975), *Dictionnaire des imprimeurs, libraires et éditeurs des XVe et XVIe siècles dans les limites géographiques de la Belgique actuelle*, Nieuwkoop, p. 185-86; Glorieux, G. en Op de Beeck, B. (1994), *Belgica typographica 1541-1600*, deel IV: Indices, Nieuwkoop, p. 457; De Smet, S. (1999), *Sociaal-economische analyse van een beroepsgroep: de Gentse boekdrukkers (1450-1700)* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling Universiteit Gent), p. 59-62, en het Overzicht van de teksten in deze periode gedrukt door de Gentse boekdrukkers op p. 38-42; Pettegree, A. en Walsby, M. (2011), *Netherlandish Books. Books Published in the Low Countries and Dutch Books Printed abroad before 1601*, deel II: K-Z, Leiden-Boston, p. 574, nr. 13151; p. 575-76, nrs. 13163, 13169-70, 13172-85, 13188-90, 13192-93. Voor de in 1579 door Rekenarius in Gent gedrukte *Ordonnantie*, zie noot 1.
- 12 Zie b.v. Despretz, A. (1963), De instauratie der Gentse calvinistische republiek (1577-1579). In: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Nieuwe reeks, 17, p. 120. De calvinistische republiek beslaat de jaren 1577-1584.
- 13 Naar de reden waarom Rekenarius in 1579 ineens als drukker in Gent werkzaam is, kan men slechts gissen.
- 14 De in deze *Ordonnantie* door Rekenarius gebruikte versierde initiaal M vindt men ook in latere drukken van zijn pers uit 1583, bijvoorbeeld *Advijns ende goetdijncken ghegheuen by mijn heere den Prince van Oraengien* (...), f. A2r. Cf. Pettegree en Walsby, p. 574, nr. 13151 (in plaats van 'Rekenare' dient men hier te lezen: 'Rekenaere'). In 1579 verscheen ook de *Ordinantie opt faict vander Wacht der Stede van Gendt* met als impressum 'Te Ghendt, By Gaultier Manilius, met de weduwe van Pieter de Clerck, woenende te/ Putte inde witte Duyve/ by t'Belfort', in kwarto. Cf. Vander Haeghen, F. (1858 - 1869), deel I, p. 225, nr. 317; De Smet, p. 48; Pettegree en Walsby, p. 574, nr. 13148 (afgekondigd op 5 oktober 1579).
- 15 Zie Vander Haeghen, F. (1858-1869), deel VI, p. 26, nr. 12086 ('Adriane Teypins, f.a Jacobi'), en p. 94.bis ('Adrienne Teypins, fille de Jacques'), waar de weduwe van Gislenus (Ghileyn; Ghislain) Manilius deze naam draagt. Adriana Teypins was een dochter van Jacob Teypins, waard in de Gulden Helm te Putte. Zie De Potter, F. (1885), *Gent, van den oudsten tijd tot heden*, deel III, Gent, p. 368, noot. Voor de locatie van de huizen, zie De Pauw, N. (1897), Premier Hôtel de Ville de Gand. Pièces à l'appui. In: *Bulletijn der Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde te Gent*, 5, Gent, p. 27-28.
- 16 Voor deze druk van 1580 met in het impressum 'Cornelis de Rekenaere', zie De Smet, p. 38 (met verwijzing naar Vander Haeghen, F. (1858 - 1869), deel VII, p. 3-4, nr. 14681), en Glorieux en Op de Beeck (1994), deel III, p. 180, nr. 9623. Cf. Pettegree en Walsby, p. 575,

- nr. 13163 (de titel is gedeeltelijk onjuist, want foutief overgenomen uit Glorieux en Op de Beeck, nr. 9623). Over het echtpaar De Rekenare-Teypins zegt De Smet op p. 58 van haar *Sociaal-economische analyse*: ‘In 1580 trouwde Adriana Teypens voor de derde maal. Haar nieuwe echtgenoot, de 18-jarige Cornelis de Rekenaere, zette de drukkerij nog in hetzelfde jaar verder. Het is onduidelijk hoe oud Adriana Teypens toen precies was. In ieder geval had ze in 1573 al vier kinderen, wat doet vermoeden dat ze toen minstens 25 jaar oud was. Dit betekent dat ze in 1580 zeker al 32 jaar was, wellicht zelfs ouder’. En op p. 59: ‘Gezien het grote leeftijdsverschil (minstens 14 jaar) ging het hier ongetwijfeld om een verstandshuwelijk, dat hem (De Rekenare) ertoe in staat stelde drukkerij “de witte Duyve” over te nemen zonder veel kosten’. Overigens waren na het overlijden van Gislenus Manilius diens huis en de hele inboedel, inclusief drukpers, op 23 juni 1575 toegewezen aan zijn vrouw Adriana Teypins die haar kinderen daarvoor 24 pond Vlaams zou betalen bij hun meerderjarigheid (De Smet, p. 53; cf. ook Stadsarchief Gent, reeks 330, nr. 103, f. 222r). Adriana Teypins was al op 31 december 1565 gehuwd met de ‘ghezworen bouckdrucker ende librarier’ Ghileyn Manilius, want deze kocht op die dag ‘metter adjunctie’ van zijn schoonvader Jacob Teypins een ‘huus ende stede’ te Putte (De Potter, p. 368, noot; De Pauw, p. 28).
- 17 Voor Teypins als drukker, zie Rouzet, p. 219; De Smet, p. 53, 57, 59, 62, en Overzicht, p. 34-35 en 36-38; Pettegree en Walsby, p. 573-75, nrs. 13123-24, 13129-31, 13133, 13135, 13137-41, 13146-48, 13153-58.
 - 18 Nadat Teypins’ eerste man Ghileyn Manilius in 1573 was overleden, hertrouwde zij in 1576 met de Brugse drukker Pieter de Clerck, wiens echtgenote in april 1575 was overleden (De Smet, p. 53 en 57). Voor Pieter de Clerck die in 1577 overleed, zie Vander Haeghen, F. (1858 - 1869), deel I, p. 292-95; Rouzet, p. 37-38; De Smet, p. 57-58, en Overzicht, p. 36; Pettegree en Walsby, p. 573-74, nr. 13126.
 - 19 Vander Haeghen, F. (1858 - 1869), deel I, p. 364, nr. 700; Rouzet, p. 186.
 - 20 De Smet, p. 59 en 61: ‘In 1584-85 werd hij (De Rekenare) af en toe samen met Gualtherus Manilius betaald’.
 - 21 Voor de openingsdatum van de *nova schola* of het *novum paedagogium*, zie Fredericq, P. (1883), *L’enseignement public des calvinistes à Gand (1578-1584)*. In: *Travaux du cours pratique d’histoire nationale, I, Dissertations sur l’histoire des Pays-Bas au XVIe siècle*, Gent-Den Haag, p. 64-65; Broek Roelofs, p. 20; Decavele, p. 98-99.
 - 22 Cf. Broek Roelofs, p. 206-07: ‘een man (Cornelius Rekenarius) die inde latijnsche spraecke insonderheijt in de poeten, seer treffelijck geoeffent was, hij is naderhand geworden Conrector te Dordrecht ende vandaer is hij beroepen ad Rectoratum binnen Amsterdam, daer hij met eere ende met loff de schole geregeert heeft, tot het eijnde sijnes levens toe’.
 - 23 Voor bewaard gebleven betalingskwitanties van Rekenarius als schoolmeester in Gent, zie Vander Haeghen, V. (1889), *Bijdragen tot de geschiedenis der Hervormde Kerk te Gent, gedurende de jaren 1578-1584, (Bloeitijd der Gentsche Reformatie.)*. § 1. Rekeningen van het tijdperk 1579-1583. In: *Bijdragen en mededeelingen van het Historisch Genootschap*, 12, ’s-Gravenhage, p. 184, 212-13, 224, 226. Zie ook pater Arts, J. (1913), *De predikheeren te Gent 1228-1854*, Gent, p. 253-60, 665-68. Een betalingsordonnantie of -kwitantie met de vervaldatum 25 juni 1582 is helaas niet overgeleverd. Wel zijn er bescheiden die betrekking hebben op de verschijndag 25 september 1582. Op die dag blijkt De Rekenare gage, huishuur en een supplement op zijn gage te krijgen (ontvangen op 1 december 1582) (Vander Haeghen, V. (1889), p. 212).
 - 24 Hoewel in een betalingspost aangaande verbouwingen in het Predikherenklooster de indruk

wordt gewekt dat de Latijnse school vier klassen telde (Vander Haeghen, V. (1889), p. 201: 'Betaelt mr Pieter van der Burcht, stedetemmerman, ter causen van der leveringhe van de taefelen ende bancken behouft hebbende tot de vier scholen ten Predicheeren cloostere ...'), blijkt uit andere posten dat de school in elk geval vijf klassen heeft gehad, van de vijfde opklimmend naar de eerste (ibid., p. 205 en 209, waar de personen worden genoemd die 'zyn ghedestineert tot de scholen deser stede'). Voor deze vijf klassen en de namen der schoolmeesters, zie ook Broek Roelofs, p. 19-20; Decavele, p. 98-99.

- 25 Vander Haeghen, V. (1889), p. 205, 209-10 en 213. Op p. 201 is sprake van de levering van deuren en vensters en van metselwerken ten behoeve van de woning van mr. Dan(n)eel Hoste in het Predikheren klooster in 1580-1581. Hostes wedde bedroeg tweehonderd gulden 's jaars. Voor Hoste of Otto, zie ook Decavele, p. 99 (Daniël Ottho).
- 26 De namen der vier kinderen waren Jacques, Ghislain, Hendric en Petronelle: zie Vander Haeghen, F. (1858-1869), deel VI, p. 26, nr. 12086, en p. 94bis; *Biographie nationale*, deel XIII (1894-1895): Ma – Massenus, Brussel, kol. 335; Rouzet, p. 219; De Smet, p. 53. Op 30 april 1585 blijken Jacques en Petronelle reeds te zijn overleden, terwijl over Hendric niets bekend is (Gent, Stadsarchief, reeks 330, nr. 103, f. 222r; De Smet, p. 53).
- 27 De erfdeelen van de kinderen kwamen uit de nalatenschappen van hun vader (24 ponden groten Vlaams; zie hiervoor ook De Smet, p. 53), hun grootmoeder Collyne van Eestnrijcke (voor haar naam, zie ook De Smet, p. 51), de weduwe van Cornelis Manilius, en hun tante Franchyne Manilius (acht ponden groten Vlaams) (Gent, Stadsarchief, reeks 330, nr. 103, f. 222r). Voor schulden van Cornelis de Rekenare en Adriana Teypins aan Clara Teypins, hun (schoon)zuster, zie De Potter, p. 369 en noot 1 aldaar.
- 28 Een uitgebreide beschrijving van het in de drukkerij aanwezige materiaal vindt men bij De Smet, p. 62 en 73: 'Op 30 april 1585, kort voor het vertrek van Cornelis de Rekenare naar Dordrecht, stelden hij en Adriana Teypins de drukkerij in handen van Gualterus Manilius. Ze bestond op dat moment uit twee drukpersen met toebehoren, 15 reeksen lettertypes, muzieknoden, houten hoofdletters, 15 gegoten bloemen en 190 gebonden boeken'. Cf. De Potter, p. 369. De enige mij bekende druk met het jaartal 1885, de *Almanach en(de) Prognosticatie/ vande(n) Jare ons Heere(n)/ M.CCCCLXXXV*, is denkkelijk eind 1584 door hem ter perse gelegd.
- 29 Vervreemden was niet toegestaan, tenzij met de 'laste' van de in noot 27 genoemde 32 ponden. Die bepaling zou ook van kracht zijn bij verkoop, waarbij de voogd der kinderen het eerste recht op de gelden zou hebben. Wel zouden de comparanten het profijt van het geld mogen hebben tot aan het huwelijk der kinderen.
- 30 Gent, Stadsarchief, reeks 331, nr. 128, f. 23v-24r. In het belang van de vaderloze wezen van Adriana Teypins wordt op deze bladen ook een inventaris van het huisraad, de drukkerij en de winkel opgemaakt, waarbij Gaultier Manilius als oom en voogd van de wezen aanwezig was. Voor een uitvoerige weergave van het betreffende archiefstuk, zie De Potter, p. 369-70, noot 2.
- 31 Gent, Stadsarchief, reeks 330, nr. 104, f. 28v. De verkoop van het servituut leverde dertig schellingen groten op. In het feit dat Adriana Teypins op 26 juni 1585 in haar eentje voor de schepenen verscheen, ziet De Smet een duidelijke aanwijzing dat Cornelis de Rekenare vóór die datum Gent heeft verlaten (op p. 62 zegt zij: 'De Rekenare emigreerde dus pas na 30 april 1585, maar tevens vóór 26 juni van dat jaar. Toen verscheen Adriana Teypins immers alleen voor de schepenen van Gedele als gemachtigde over haar man'). Inderdaad is dat mogelijk, maar strikt noodzakelijk is het niet.

MILITAIRE GRAVEN OP DE WESTERBEGRAAFPLAATS TE GENT

Piet Dhanens

Over het ontstaan, de lokalisatie en de evolutie van de militaire graven in Gent blijkt weinig bekend, zelfs bij de verschillende instanties die voor het onderhoud van de begraafperken instaan. Fotoverzamelingen, archiefstukken en mondelinge informatie lieten toe een voorlopig overzicht samen te stellen. Hopelijk kan dit onderwerp aangevuld worden in publicaties ter gelegenheid van de talrijke herdenkingen rond de Eerste Wereldoorlog. Deze bijdrage wil dan ook een aanzet vormen en een oproep zijn aan al wie hierover meer informatie zou kunnen verstrekken en eventuele misvattingen corrigeren.

I. Eerste Wereldoorlog

Onmiddellijk na de Duitse inval in België (4 augustus 1914) werd door de Stad Gent een terrein op de Westerbegraafplaats aangeduid waarop de graven van militairen moesten verenigd worden. Kort daarna werd een deel van het plein opgevoerd door de Dienst der Militaire Begraafplaatsen voor de militairen gestorven in Gent en in aanpalende gemeenten waar geen militair kerkhof bestond. Ook Duitse en geallieerde piloten werden tijdens beide wereldoorlogen bijgezet op de Westerbegraafplaats.

Belgische graven

Wat de Belgen betreft, moesten krachtens de Besluitwet van 17 juli 1918 de akten van overlijden van de militairen en burgers, die sneuvelden of omkwamen in omstandigheden die met de oorlog verband hielden, de vermelding bevatten: *Stierf voor België*. In het verslag aan de Koning betoogde de Regering *dat de Natie voor plicht had de verknochtheid te erkennen van al degenen die, in de loop van de oorlog 1914-1918, hun leven voor haar hebben opgeofferd. De openbare hulde die aan hunne nagedachtenis gebracht wordt is, voor hunne families, met recht een reden tot fierheid en, voor de toekomstige geslachten een blijvende, kostbare les.*

Een volgende Besluitwet van 5 september 1917 bekendgemaakt in het Belgisch Staatsblad van 9-15 september 1917 vermeldde in haar eerste artikel: *De*

Belgische Natie neemt voor eeuwig op zich grafplaatsen te bezorgen aan de militairen van het Belgische en de verbonden legers welke gedurende de oorlog in België overleden zijn. Art. 5 van dezelfde Besluitwet bepaalde dat geen enkele belasting, cijns of tax mocht opgelegd worden uit hoofde van deze graven.

Verder werd het plein nr. 16 volgens de bepalingen van het Besluitwet van 5 oktober 1917 voorbehouden aan de slachtoffers van den oorlog, waarvan de graven beheerd werden door den Dienst der Militaire Begraafplaatsen. *Dit plein, met een uitgestrektheid van 1465 vierkante meter, was gelegen langs den Oostelijken muur, op 364 meter van den Zuidelijken muur.* Het plein nr. 13 was bestemd voor het begraven van al de andere slachtoffers van de oorlog 1914-1918, militairen of burgers, gestorven voor België volgens de schikkingen van het Besluitwet van 17 juli 1918. *Dit plein, met een uitgestrektheid van 990 vierkante meter, is gelegen langs den Oostelijken muur, op 425 meter van den zuidelijken muur.* Uit de sterfdata op de graven kan men afleiden dat de meeste slachtoffers vielen tijdens het begin- en het eindoffensief (1).

In het Belgische perk liggen ook enkele buitenbeentjes. Vooreerst is er Jean Jacques Ilanga (rij 1 - graf 22) geboren in 1894 te Coquilhatville (het huidige Mbandaka in de Dem. Rep. Congo). Hij bood zich als vrijwilliger aan in het wervingsbureau te Brussel. De belofte dat hij na de oorlog in België zou mogen blijven om er te studeren, trok hem definitief over de streep. Hij werd ingedeeld bij een eliteregiment, het eerste regiment grenadiers - 2° bataljon/ 1° compagnie. Het regiment werd ingezet in de loopgraven van de IJzer waar Jean Jacques krijgsgevangen genomen werd. Hij overleed aan tuberculose op 11 juni 1916. Een tweede geval betreft Rubin Arontchick (rij 2 - graf 34), geboren in het Russische Karkoff (het huidige Charkov [ХАРКІВ] in Oekraïne). Sloeg de joodse familie Arontchick op de vlucht voor de pogroms (gewelddadige jodenvervolgingen)? Droomde ze van een beter leven in de Verenigde Staten, maar mislukten de emigratie plannen? Eén ding is zeker. Bij het uitbreken van de eerste wereldoorlog meldde Rubin Arontchick zich als oorlogsvrijwilliger bij het Belgisch leger. Hij werd ingelijfd bij het 3de regiment van de jagers te voet. Al op 7 september 1914 overleed hij. Postuum ontving hij zijn medailles voor bewezen diensten.

Duitse begraafplaats

Op 12 oktober viel Gent en werd het de hoofdplaats van Etappe IV, ressorterend onder het bestuur van het Vierde Duitse Legerkorps. De Duitsers vorderden op hun beurt een van de grafvelden op voor hun overleden kameraden

waarop de verschillende nationaliteiten kriskras verder door elkaar begraven werden (afb. 1). Een plan van de Westerbegraafplaats uit 1920 toont de juiste lokalisaties aan (2). Later werden Duitse gevallen die her en der in en rond Gent begraven lagen, hier verenigd. Zo werden in januari 1916 een zevental Duitsers ontgraven bij het Militair Hospitaal en bij de Heuvelpoort om herbegraven te worden op plein 18 (het huidige Britse ereveld W.O. II).

Afb. 1. Westerbegraafplaats 14-18 graven van verschillende nationaliteiten door elkaar (Postkaart uitgegeven voor Werk der Weduwen Gent).

Toen de oorlog bleef aanslepen werd deze begraafplaats te klein en moesten aanpalende pleinen ingenomen worden. Talrijke gewonde Duitsers werden immers naar Gentse hospitalen overgebracht waarvan er velen hier overleden. De stad Gent moest natuurlijk instaan voor de kosten van aanleg. Naast het oorspronkelijke veld werd een afzonderlijk Duits soldatenkerkhof of 'Ehrenfriedhof' ingericht (afb. 2). De 'Atlas Goetghebuer' in het Gents Stadsarchief bewaart een plattegrond van het 'Westerkerkhof' met aanduiding en nummering van de graven van de in 1914-1918 gevallen Duitse soldaten (afb. 3). Dit plan dat een situatie van het eerste deel van het Duits militair veld weergeeft (waarschijnlijk tot in 1915) werd in 1918 gevonden in het Militair Hospitaal. Andere gevallen Duitsers werden nog tijdens de oorlog op verzoek

van hun familie rechtstreeks overgebracht naar Duitsland.

Op 25 januari 1915 schreef Virginie Loveling (3): *De Duitschers liggen allen in een gelijk langwerpig graf, gescheiden door een smalle strook gronds: deze zijn omzet met grauwe tegels. Op ieder - zonder terpje - staan planten met altijd blijvend groen: yuccas, thyas, aucubas, maar die er tot dusverre niet toe besloten hebben te willen groeien in de kille winterlucht. Overal liggen kronen van gevlochten dennentakken, van kerstlaurier en hulst, met zijn glimmende, grillig gekrulde en stekelige bladeren en zijn bessentrosjes, als bloeddruppels rood.*

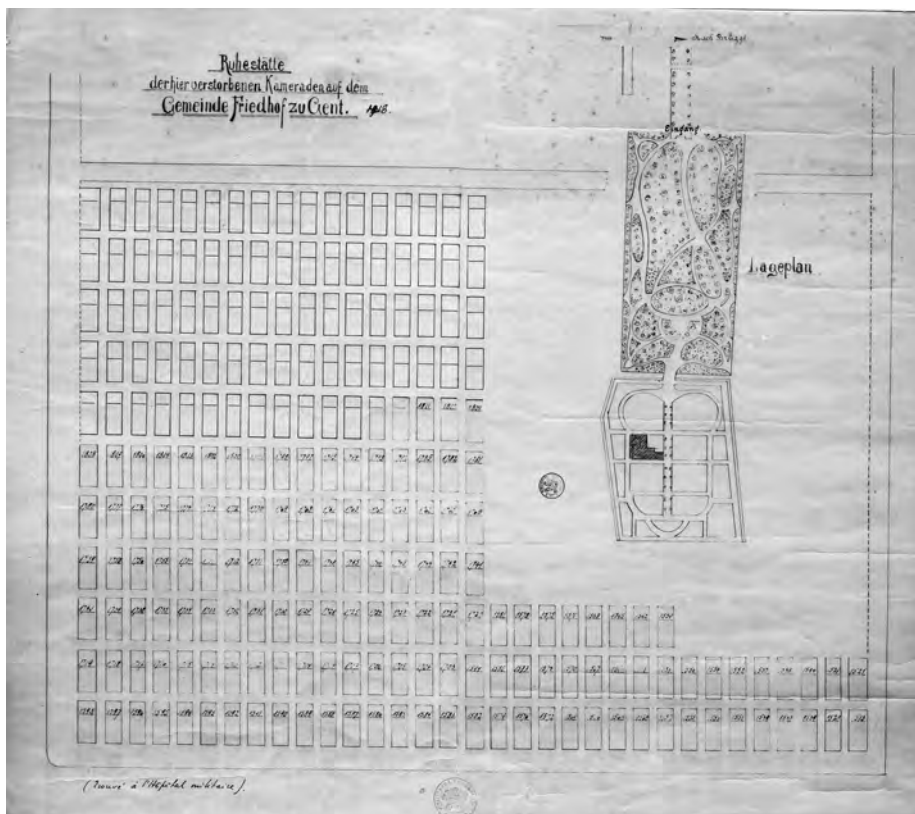

Afb. 2. 1914-18 Westerbegraafplaats 15 (Kriegsalbum, Stadsarchief, Gent).

Krijgsgevangenen, volgens geschreven bronnen

Ook Britse, Franse, Italiaanse en Russische in Gent overleden krijgsgevangenen werden op de Westerbegraafplaats ter aarde besteld. Uit verschillende bronnen (o.m. de dagboeken van Virginie Loveling) weten we dat er in Gent in die periode een (of meerdere?) krijgsgevangenkamp(en) waren. Volgens een studie 'Gentbrugge 1830 – 1940' (4) werden ze meestal ondergebracht in bedrijfsgebouwen, bv textiel fabrieken, die tijdens de oorlog leeg stonden bij

gebrek aan werk en waarvan er heel wat in Gent waren. Marc Baertsoen noteerde in zijn 'Notes d'un Gantois sur la Guerre 1914-18' (5) op 4 november 1917: *Gedurende de eerste dagen van november werden de begraafplaatsen zoals gewoonlijk druk bezocht en iedereen was verwonderd te zien hoe het nieuwe gedeelte van het Gemeentekerkhof, pas eind 1911 geopend, reeds gevuld was met graven, vooral graven van soldaten gestorven tijdens de oorlog, soldaten van alle nationaliteiten. Al deze graven van soldaten tot gelijk welke nationaliteit zij ook behoorden, liggen, het ene naast het andere, in het rechtse gedeelte van het kerkhof. Het zijn er reeds honderden, vooral van Duitse soldaten, waarschijnlijk hier gestorven in de ambulances. Er zijn ook talrijke graven van Belgische, Franse en Engelse soldaten, waarschijnlijk krijgsgevangenen, gewond of ziek, die aan hun verwondingen of ziekten bezweken zijn sinds zij in de handen van de Duitsers zijn (eigen vertaling). Tenslotte zijn er enkele graven van Russische soldaten, waarschijnlijk ook*

Afb. 3. Plan gevonden na de oorlog in het Militair Hospitaal te Gent (Stadsarchief Atlas Goetgebuer L64 11).

krijgsgevangenen, die door de Duitsers tewerkgesteld waren in de 'Clouterie des Flandres' (Puntfabriek) van Gentbrugge of elders in onze agglomeratie, er ziek geworden zijn en gestorven zo ver van hun geboorteland. Al deze graven zijn op sobere maar uniforme wijze voorzien van een houten kruis, in het zwart geverfd, met vermelding van de naam van de soldaat, nationaliteit, de militaire eenheid waarvan hij deel uitmaakte en beplant met levende planten (vert.).

En op 29 juni 1918 noteert Baertsoen (vert.): *Sedert verschillende weken werkt men, onder de grote viaduct die onder het Sint-Pietersstation loopt, aan grote gebouwen, die gemetst worden door Belgische werklieden onder Duitse leiding. Men weet niet waarvoor deze zullen dienen: de enen zijn van mening dat het weer om hospitalen gaat, waarvan er al zoveel in Gent zijn; anderen zeggen dat het om barakken gaat voor krijgsgevangenen.*

Britse krijgsgevangenen

In totaal werden 84 Britten begraven op de Westerbegraafplaats tijdens de Eerste Wereldoorlog. Van hen weten we dat ze alleen op doortocht waren in Gent om naar kampen in Duitsland overgebracht te worden. Ze overleden hier aan hun verwondingen of door ziekte. Marc Baertsoen hierover (vert.): *Op 19 juli 1917 kwamen in Gent 450 Britse krijgsgevangenen aan die gevangen genomen werden tijdens recente gevechten aan het IJzerfront. Ze werden, streng door Duitse soldaten en gendarmes bewaakt, overgebracht van het Sint-Pietersstation naar een badhuis dat de Duitsers ingericht hadden in een fabriek van fotografische platen in de Sint-Pieters-Aalststraat.*

Italiaanse krijgsgevangenen

Op de vroegere Kulderschool aan de Martelaarslaan werd in 1993 door 'Souvenir Italien' een gedenkplaat aangebracht ter ere van de Italiaanse soldaten die daar in 1918 omkwamen. (afb.4). Het centrale laagrelief bestaat uit een soldatenbuste. Op het brons en op de blauwe hardsteen prijkt de signatuur Le Roy, Hipp. 1922. Volgens Geo Antheunis zou daaruit, onder enig voorbehoud, kunnen besloten worden dat deze plek een detentiecentrum was voor deze krijgsgevangenen die daar (in een ziekenboeg?) overleden als gevolg van verwondingen of Spaanse griep. Die epidemie woedde eind oktober 1918 in Gent en eiste wereldwijd 20 tot 100 miljoen levens, een aantal dat het totale dodental van de Eerste Wereldoorlog ruim overtrof. De Italianen werden waarschijnlijk gevangen genomen tijdens de strijd om Zuid-Tirol tussen de troepen van Italië en Oostenrijk-Hongarije (Slag om Caporetto, Slovenië). Foto's bewijzen dat ook de Italiaanse krijgsgevangenen elders door de Duitse bezetter tewerkgesteld werden, maar of dat ook in het Gentse gebeurde, is niet ge-

weten. Zo moesten de Italianen in het bezette West-Vlaanderen, net als de Russen, zware arbeid verrichten aan de spoorlijn Gent-Tielt-Diksmuide bijvoorbeeld. Of zij werden verplicht Duitse doden die te dicht bij het front waren begraven, naar elders over te brengen.

Afb. 4. Gedenkplaat voor de overleden Italiaanse krijgsgevangenen aan de Martelaarslaan te Gent (foto G. Antheunis).

Russische krijgsgevangenen

Eigenaardig is wel dat Virginie Loveling al op 25 januari 1915 de aanwezigheid van een Russisch graf noteert, terwijl de nog bestaande dateren uit de periode 1917-18: *Het soldaten kerkhof, het ligt op het uiteinde der begraafplaatsen, in een nieuw, aan 't oud kerkhof toegevoegd gedeelte. En ik lees op de kruiskens namen, datums en cijfers: 'Soldat de la marine française' en 'Russische vrijwilliger' achter een onmogelijk te onthouden naam. Op twee kruiskens naast elkander: 'Engelsche soldaat??' wat verder: 'Soldat 2me des Grenadiers 506'.* De datum laat vermoeden dat de 'Russische vrijwilliger' geen krijgsgevangene van het Oostfront was, maar iemand die samen met de Geallieerden aan het Westfront vocht.

Afb. 5. 1918 7 08 Ducuing Marie (156 RI - Regiment d'Infanterie - Plein ERE-F, rij 7 graf 2, eigen foto).

Franse krijgsgevangenen

Naast de hierboven vermelde werden er Fransen begraven op de Westerberggraafplaats die uit een Gents krijgsgevangenkamp kwamen en werden gedood bij een geallieerde luchtaanval op de Dokken op 7 augustus 1918: Ducuing Marie (Franse krijgsgevangene, geboren 8.9.1890, Regiment d'Infanterie 156 (afb. 5) en Grand Jean (Frans krijgsgevangene, geboren 26.02.1881, Regiment d'Infanterie 414.

II. Interbellum

Na de Eerste Wereldoorlog waren er in Vlaanderen talloze Duitse begraafplaatsen en individuele graven waartussen ook nog andere nationaliteiten begraven lagen. En op Britse, Franse en Belgische begraafplaatsen lagen evengoed Duitsers begraven. Geen wonder dat dit probleem deel uitmaakte van de vredesbesprekingen in Versailles en tenslotte geregeld werd in de art.225 en 226 van het in 1919 ondertekende verdrag:

Artikel 225, De geallieerde en verbonden regeringen en de Duitse regering

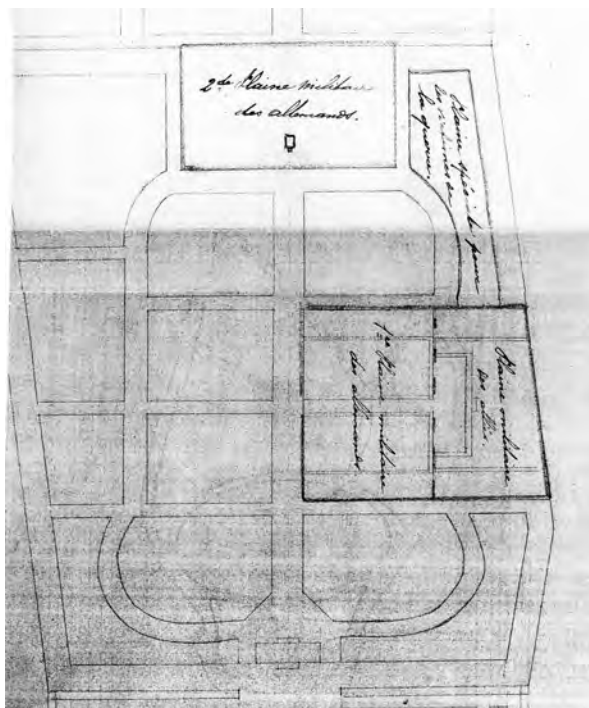
zullen de graven van de soldaten en matrozen begraven op hun grondgebied in ere houden en onderhouden. Zij verbinden er zich toe om elke Commissie benoemd door een of andere geallieerde of verbonden regering gelast met het oog op de identificatie, registratie, de zorg voor of oprichten van geschikte gedenktekens over de genoemde graven te erkennen en aan deze Commissie de uitvoering van haar taken te vergemakkelijken. Verder zijn ze het erover eens om elkaar wederzijds, onder voorbehoud van de bepalingen van hun nationale wetgeving en de noden van de volksgezondheid, alle faciliteiten te verlenen om te voldoen aan verzoeken tot overbrenging van de lichamen van hun soldaten en matrozen naar hun eigen land.

Artikel 226. De graven van krijgsgevangenen en geïnterneerde burgers, die onderdaan zijn van de verschillende oorlogvoerende staten, gestorven in gevangenschap, moeten naar behoren worden onderhouden in overeenkomst met de bepalingen voorzien in artikel 225 van het huidige Verdrag. De geallieerde en verbonden regeringen enerzijds en de Duitse regering anderzijds verbinden er zich bovendien toe om elkaar wederzijds te bezorgen: 1. de volledige lijst van alle gestorvenen, samen met alle informatie die nuttig is voor identificatie; 2. alle informatie met betrekking tot het aantal en de lokalisatie van de graven van al degenen die zijn begraven zonder identificatie.

Op de Westerbegraafplaats zou de uitvoering van deze bepaling nog enkele jaren aanslepen. Regeling met het inwendig verscheurde Duitsland bleef uit en talrijke problemen van praktische aard dienden opgelost, zoals het recht voor de Duitsers om bloemen op de graven te mogen leggen, het bezoekrecht van Duitse familieleden, de tijdsduur dat deze graven moesten in stand gehouden worden en wie voor het onderhoud zou instaan.

Aan Duitse zijde was het *Central-Nachweise-Amt* de enige officiële instantie die zich na 1918 bezighield met het onderhoud en de organisatie van Duitse begraafplaatsen. Na het in werking treden van het verdrag van Versailles werd deze taak overgenomen door de overheden van de landen waar de begraafplaatsen zich bevonden. In 1919 stichtte een oud-strijder, Dr. Siegmund Emmo Eulen, die zich tijdens de oorlog al bezighield met de Duitse begraafplaatsen, een vereniging van vrijwilligers die instonden voor het onderhoud van de verschillende begraafplaatsen buiten Duitsland. Deze vereniging kreeg de steun van verschillende politici, auteurs en kunstenaars en op 26 november 1919 hield ze haar eerste vergadering onder de naam *Deutsche Kriegsgräberfürsorge* (DK). Op 13 december 1919 werd ze omgedoopt tot de *Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge* (VDK). De taken van deze vereniging zijn te vergelijken met die van de *Commonwealth War Graves Commission*. Alleen werkt ze met vrijwilligers om de kosten te drukken.

Pas rond 24 juni 1922 vatte de Gentse Gemeenteraad het plan op afzonderlijke perken per nationaliteit aan te leggen. Van deze herschikking werd een plan opgemaakt door majoor Michelet (Dienst Militaire Begraafplaatsen) en inspecteur Maes (afb. 6). Hiervoor moesten 172 Belgen, 84 Britten, 24 Italianen en 12 Russen (in totaal 322) die tussen de Duitsers begraven lagen, ontgraven worden en herbegraven op de nieuwe perken. Hun plaatsen zouden ingenomen worden door ontgraven Duitsers, die herbegraven werden op de vrijgekomen plaatsen. Bovendien moest er plaats voorzien worden voor nog eens 69 en 25 Belgische soldaten die op andere begraafplaatsen lagen of waarvan de familie om overbrenging naar de Westerbegraafplaats had verzocht. En hiervoor waren op de twee velden slechts 9 plaatsen vrij.

Afb. 6. Schets uit de interbellumperiode (Archief Westerbegraafplaats, mg 915).

Ontgraven en herbegraven van de Duitse gevallen kon slechts mits een akkoord van de Duitse autoriteiten. Ook wenste men aan de familieleden de gelegenheid te geven om gevallen familieleden over te brengen naar Duits-

land. Duitsland vaardigde op 11 augustus 1922 een wet op de Duitse begraafplaatsen uit, die in België omgezet werd in een wetsontwerp op 23 februari 1923 waarbij de Duitse begraafplaatsen werden ingericht op kosten van de gemeenten waarop ze zich bevonden. Dit liet toe een aantal Duitsers naar Duitsland te repatriëren zoals blijkt uit de vermelding in de registers van de Westerbegraafplaats: *vertrokken naar Duitsland* (sic). Na de inrichting der pleinen volgens nationaliteit werd een onderzoek ter plaatse verricht door dhr. Maes en luitenant Hardenne. Daarbij werd vastgesteld dat de overbrenging van 62 Duitse graven, die zich achter het nieuwe plein voorzien voor de Belgische graven bevonden, naar de plek rond het Zeppelin-monument geen vergroting van de totale oppervlakte van de gezamenlijke militaire begraafplaatsen meebracht (afb. 7).

Foto's uit het Interbellum en een Duitse beschrijving uit 1938 bevestigden het bestaan van deze twee Duitse ereperken: één rond het Zeppelin-monument en één nabij de andere militaire perken.

In 1925 bereikten de Belgische en de Duitse overheid een overeenkomst die inhield dat er een officieel orgaan *Nos Tombes* kwam voor de Duitse begraafplaatsen in België. Dit werkte samen met de Belgische overheid, de Franse *Service de Pensions en de Commonwealth War Graves Commission*. En dit voor een periode van 30 jaar. De bureaus van deze Duitse organisatie waren gevestigd in Gent en in Ieper en werkten samen met de *Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge*.

Bij art.1 van het politiereglement goedgekeurd door de koning op 4 juni 1923 (MB 20/06/1923) werd het ereveld voor de Britse gevallen aan Groot-Brittannië geschonken. Hierop werden 84 in krijgsgevangenschap overleden Britten overgebracht, samen met twee uit Jabbeke. Onderhoud van de graven en het plein gebeurt door personeel aangesteld door het *Commonwealth War Graves Commission* (WGC), waarvoor de Stad betaalt.

Op eigen initiatief had Fabian Ware (1869-1949), tijdens de Eerste Wereldoorlog actief als Rode Kruis vrijwilliger, notities genomen van de identiteit en de begraafplaats van gesneuvelde soldaten. Hij verzamelde hun persoonlijke bezittingen en stuurde die met een schrijven met aanduidingen over de doodsomstandigheden en inlichtingen over de plaats van begraving naar de families. Dit gaf aanleiding tot de oprichting van de *Graves Registration Commission*, die op 21 mei 1917 omgevormd werd tot het *Imperial War Graves Commission*, met Ware aan het hoofd.

De grafstenen, headstones, hebben alle dezelfde afmetingen. De familie had

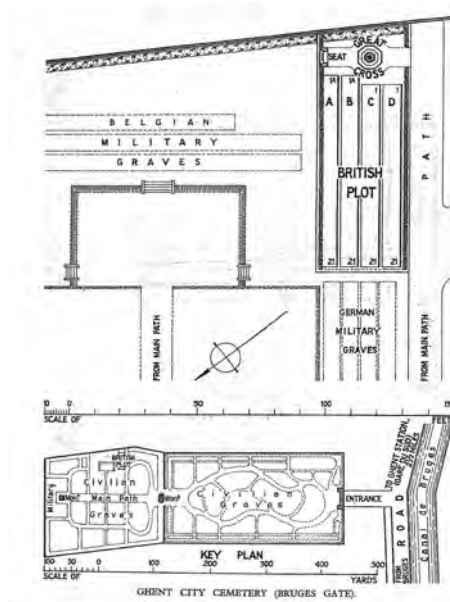
Afb. 7. Gent LZ37 Monument 1941 (Harry Redner en M.Richter, verzameling A. Hernalsteen).

het recht onderaan op de grafzerk een epitaaf aan te brengen tot maximum 18 woorden tegen betaling van 1 penny per woord. De afgeboorde zomen vóór en achter de zerken worden *Front* en *Back Borders* genoemd. Tevens bevindt er zich een *Cross of Remembrance* en een *Register Book* met een plattegrond van de begraafplaats en details over de bekende gevallen. In een *Visitor's Book* kunnen bezoekers boodschappen schrijven.

Op het Belgisch ereplein rusten de gesneuvelden en krijgsgevangenen onder uniforme grafstèles naar een ontwerp van de Brusselse architect *Fernand Symons*. De grafzerken bestaan uit een zware arduinen steen, gebogen bovenaan met twee omkrullingen aan de uiteinden en daarop een bronzen plaat met naam en voornaam van de gesneuvelde, met rang en graad en datum van overlijden. Bovenaan een versiering met de Belgische driekleur, schuin of recht-opstaand. De nabestaanden mochten kiezen tussen een leeuw of een kruisje als embleem. De kruisjes op de stèles zijn geen verwijzing naar het religieuze, ze symboliseren het lijden en het martelaarschap. In veel gevallen daarbij de vermelding 'Stierf voor België', of 'Gestorven voor België' en 'Mort pour la Belgique'.

III. Tweede Wereldoorlog

Over de plaatsen waar de tijdens de Tweede Wereldoorlog overleden Duitsers begraven werden, was niets te vinden, op één foto van een Duitse Erewacht tussen Duitse graven en één bij het Zeppelin-monument na (zie afb. 7). Het werd dus gissen! Uit wat voorafgaat weten we dat na de Eerste Wereldoorlog er op de Westerbegraafplaats twee Duitse begraafplekken overbleven: een eerste palend aan het Britse, en een tweede met 62 Duitsers uit het vroegere Ehrenfeld herbegraven in het perk rond het Zeppelin-monument (afb. 8).

Afb. 8. Brits en Duits Kerkhof (A. Hernalsteen).

Voortgaande op de getuigenis van Gilbert Verheggen kon, met de medewerking van Rudy D'Hooghe, adjunct van de Directie - Begraafplaatsen Stad Gent, de situering ervan met quasi zekerheid bepaald worden. Immers volgens brigadier Armand Verhamme, die de Westerbegraafplaats al kende als kleine jongen, werd de zanderige grond van de pleinen 4 en 12 vervangen door zwaardere aarde. Dit was ook het geval op de plek waar de vroegere Duitse begraafplaats uit de Eerste Wereldoorlog lag. Dit vervangen was volgens hem iets dat de Duitsers deden omdat het gemakkelijker was graven te delven in zwaardere aarde. Enkel plein 4 en 12 blijkt deze zwaardere aarde te bevatten.

Wat aannemelijk is gezien deze pleinen in de onmiddellijke omgeving van het Zeppelin-monument liggen.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd de *Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge*, die instond voor het onderhoud der Duitse kerkhoven, ontmandeld en werden haar taken overgenomen door het Rode Kruis en de 'Onze Graven' organisatie. Wel valt op te merken dat de kruisen op de Duitse graven uit de Eerste Wereldoorlog in die periode vervangen werden door deze gangbaar tijdens de Tweede. Mogelijks werden bij de werken ook Russische krijgsgevangenen ingezet zoals bij de opruiming na bombardementen. Reden om dit te vermoeden is het graf van *Teschowsky Arenski* op de Westerbegraafplaats, overleden op 20 september 1943 en afkomstig uit Stalag (Stammlager) 357 Fallingbommel/Hannover. Hoe kan men anders dit overlijden in Gent uitleggen? Bij de aanleg werden een aantal lokale oudere 'vrijwilligers' ingeschakeld.

Afb. 9. Rest van een Duits Kruis gevonden bij rioleringswerken (archief Westerbegraafplaats).

Deze laatste verkozen ongetwijfeld hier te worden tewerkgesteld boven een leven als opgeëiste in een Z.A.B. (Ziviel Arbeiter Bataljon). Daarover waren heel wat minder fraaie verhalen doorgesijpeld bij de burgerbevolking. Ook was dit werk veel beter dan de armoede door werkloosheid als de lichaamskracht verzwakte: de werktijden vielen op een deftig uur en de werklieden kregen er een schappelijke vergoeding voor.

IV. Na de Tweede Wereldoorlog

Bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog beslisten de Britten hun militaire gravenzorg uit te breiden tot de gesneuvelden van deze oorlog. In 1960 werd de Engelse organisatie omgevormd tot de *Commonwealth War Graves Commission*: een intergouvernementele organisatie die verantwoordelijk is voor de aanduiding en het onderhoud van de graven en de militaire begraafplaatsen van de Gemenebeststrijdkrachten die tijdens de Eerste en Tweede Wereldoorlog sneuvelden. Verder is de commissie verantwoordelijk voor het

oprichten en onderhouden van alle monumenten voor de gesneuvelden, ook voor hen die geen gekend graf hebben. Ten slotte houdt de commissie de registers bij van bijna 2 miljoen slachtoffers uit het Gemenebest in 140 landen.. De organisatie heeft zijn basis in Maidenhead in het Verenigd Koninkrijk, maar heeft ook een kantoor in het Belgische Ieper. Ook voor graven van soldaten uit het Gemenebest op andere begraafplaatsen is de organisatie verantwoordelijk. Er zijn zo 73.000 begraafplaatsen wereldwijd, waarvan meer dan 12.000 in het Verenigd Koninkrijk. De organisatie heeft zes leden, namelijk Australië, Canada, India, Nieuw-Zeeland, Zuid-Afrika en het Verenigd Koninkrijk. Newfoundland was één van de stichtende leden, maar had vanaf 1949 geen aparte status meer, toen het een deel werd van Canada.

Na de Tweede Wereldoorlog waren er volgens een lijst opgemaakt op 9 oktober 1946, op de Westerbegraafplaats volgende aantallen oorlogsgraven. Uit de oorlog 1914-1918: 86 Engelsen waaronder 8 Canadezen, 28 Fransen, 25 Italianen, 12 Russen en 1431 Duitsers. Uit de oorlog 1940-1945: 66 Engelsen (ereveld 40-45), 19 Fransen, 9 Polen, 2 Russen, 1 Nederlander, 1 Spanjaard, 517 Duitsers en 41 van onbekende nationaliteit.

Afb. 10. Russische graven na restauratie (eigen foto).

In 1945 kwam men tot een nieuw akkoord met Duitsland en in 1954 besliste de Duitse organisatie voor oorlogsgraven V.D.K. alle gesneuvelde Duitsers uit de Eerste Wereldoorlog over te brengen naar drie verzamelbegraafplaatsen: Menen, Vladslo en Langemark. Geïdentificeerde stoffelijke overschotten uit de Eerste Wereldoorlog (1.383) werden naar de Duitse begraafplaats van Vladslo overgebracht en 15 ongeïdentificeerde naar dit van Langemark (volgens An Hernalsteen in totaal 1294). De 525 Duitsers uit de Tweede Wereldoorlog verhuisden naar Lommel. In de periode tussen 1955 en 1957 werden zij ontgraven door Duitse soldaten in aanwezigheid van vertegenwoordigers van het Duitse Consulaat. De lijken waren in een sterk legerdeken dat ze op hun rugzak droegen, gewikkeld waardoor het lijkvocht in de grond getrokken was en de lijken gemummificeerd waren. Daar ze begraven waren met alles erop en eraan werden alle persoonlijke voorwerpen in een omslag gestoken en bij de nieuwe kist gevoegd of overhandigd aan de familie.(6)

Het College van Burgemeester en Schepenen nam op 15 maart 1948 een beslissing tot het inrichten van een ereplein A en B voor oud-strijders en op 16 juli 1948 tot het toekennen van een eeuwigdurende concessie aan de 'heldengraven' van de oorlogsdoden van de Eerste en de Tweede Wereldoorlog.

V. Huidige situatie

Vandaag ligt geen enkele Duitser nog op de Westerbegraafplaats begraven, met uitzondering van twee bemanningsleden van de LZ 37, Kurt Ackermann en Otto Van Der Haegen, vóór het Zeppelinmonument. Zij lagen immers niet in een oorlogsgraf, maar in een privaatgraf volgens een concessie verleend aan de familie Ackermann in 1916. Alle andere sporen van de Duitse militaire begravingen zijn verdwenen.

Naast de Belgische graven vinden we thans enkel nog de graven van Fransen (28) en Italianen (25) uit de Eerste Wereldoorlog, deze van de Commonwealth uit beide Wereldoorlogen (194, 195 of 197), de Russische uit de Eerste (12) en uit de Tweede Wereldoorlog (1), en één Nederlander uit de Tweede Wereldoorlog. Onlangs werd in de rioleringen van de Westerbegraafplaats een deel van een Duits kruis met vermelding *UFFZ Emil Müller Komp RIR 239 Auss Strassburg* gevonden. († 1916?) (afb. 9).

Voor de Russische graven stond een Gentenaar in. Die kreeg hiervoor een vergoeding van de Stad. In 2013 werden de graven gerestaureerd door het Consulaat - Generaal van de Russische Federatie in Antwerpen. Op 4 mei 2013 vond hier rond een speciale herdenking plaats (afb. 10).

Dankbetuiging

Dank aan Geo Antheunis, An Hernalsteen, Rob Troubleyn (Documentatiecentrum Koninklijk Legermuseum, KML), het DSMG, Gilbert Verheggen, Rudy D'Hooghe en zijn collega's op de begraafplaats voor hun hulp en geduld.

Noten

- 1 Archief Westerbegraafplaats, Gent.
- 2 Plan bezorgd door Rob Troubleyn, Documentatiecentrum KLM Brussel
- 3 Loveling, V. *In oorlogsnoed. Virginie Lovelings dagboek 1914 – 1918* uitgegeven door L. Stynen en S. Van Peteghem (1999), KANTL Gent, pp 752 passim.
- 4 Bode, M. (1985), *Gentbrugge 1830-1940: evolutie van plattelandsgemeente naar semi-industriële voorstad of de geschiedenis van een gemeente in de kering*, RUG. onuitgegeven licentiaatsverhandeling,
- 5 Baertsoen, M. (1929), *Notes d'un Gantois sur la guerre de 1914-1918*. Société anonyme de la Presse Libérale Gantoise, p. 266, 290 en 333.
- 6 Medegedeeld door W. Ferket, Stad Gent.

Zonderlinge en bijzondere Gentse plaatsnamen

SCHEPENENVIJVERSTRAAT

Luc Devriese

De Schepenenvijverstraat in de Overschelde- of Brabantwijk (afb. 1) herinnert aan een verdwenen waterloop, de Schepenenvijver. De naam is raadselachtig. Was het een vijver met schepen? Of een vijver van de schepenen? Wat hadden de Gentse schepenen daar zo speciaal mee te maken? De Hooipoort en de kleine Koepoort lagen aan deze waterloop en misschien was het dus een gewone oude stadsgracht uitgebreid tot vijver? Maar waarom zou dat gebeurd zijn? Een vijver in een middeleeuwse stad is toch ongewoon, ... of toch niet?

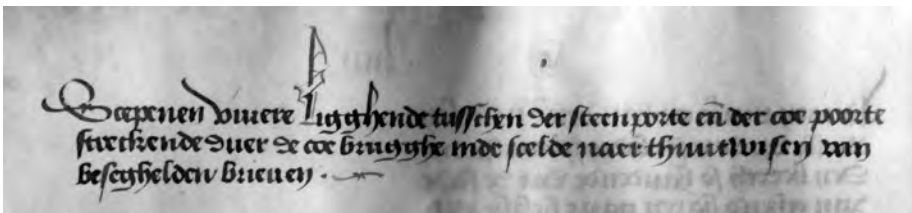

Afb. 1. Schepenenvijverstraat (foto 2016).

Waarom schepenen?

De waterloop Schepenvijver bevond zich in de winterbedding van de Schelde, in een laag gelegen meersengebied. Mogelijk was het een oude verlaten Scheldemeander die 1000 jaar geleden sterk aan het verlanden was. Toen Gent in de jaren 1200 van de Vlaamse graven toelating kreeg om de stad te versterken, gebeurde dat steeds op een terrein dat aan de stedelijke gemeenschap, vertegenwoordigd door de schepenen, in eigendom gegeven werd. Waarschijnlijk werden de laaggelegen gronden gebruikt om een brede ondiepe verdedigingsgracht aan te leggen. Ook nadat de militaire functie verdwenen was omdat de stad rond 1320-1325 uitbreidde en de verdediging opschoof naar de Vijfwindgaten, bleven die terreinen stadseigendom (1).

Voor deze zone bestaan er, voor zover ons bekend, geen duidelijke schriftelijke bewijzen dat dit zo gebeurde, maar we mogen dat afleiden uit wat er in 1213 voor het Nieuwpoortje en de Waterwijk op schrift gesteld werd (2). De schepenen kregen die toen nog onbewoonde gronden in bezit om daarop een nieuwe verdediging uit te bouwen. Ze mochten die verdelen en laten gebruiken zoals ze wilden, stelt de tekst verder. Dit grondbezit en -gebruik kreeg vorm als 'stedecijnzen', of 'erfelijke stederenten': 'eeuwig en erfelijk', onveranderlijk. De opeenvolgende gebruikers (cijnsnemers) werden eerst opgeschreven in de stadsrekeningen en vanaf 1337 tot bij het verdwijnen van het systeem in de Franse Tijd in afzonderlijke 'stadscijnsboeken' (afb. 2). In deze noteringen die vanaf het schepenaarjaar 1326-1327 systematisch bewaard bleven, verschijnen de cijnzen 'op de Schelde' vanaf 1330-1331, en in de volgende jaren werd er 'aan de Brabantbrug' of 'aan de Brabantdam' aan toegevoegd (3).

Afb. 2. De notitie betreffende de cijns van de Schepenvijver in het Stedecijnsboek opgemaakt in 1495 (Stadsarchief Gent, reeks 152 nr. 9).

Ook elders in Gent zijn de stadscijnsgronden opvallend geconcentreerd op strategische locaties bij bruggen, poorten en vesten. De zone tussen de Hooipoort en de Koepoort maakt hier geen uitzondering op, al was blijkbaar niet

de hele loop van de Schepenvijver eigendom van de stad. Het onveranderlijke cijnsbedrag bedroeg 4 pond parisis, in de 13de-14de eeuw een aanzienlijke som (4). Een veel te hoog bedrag voor een paar meersen of een plas water.

De vroegste vermelding in de stadsrekeningen dateert uit 1347: *an Scepenen viver*. In het stadscijnsboek wordt gespecificeerd hoe een en ander in mekaar zit: de cijnsbetalers krijgen tegen betaling van die jaarlijkse cijns van 4 pond parisis de toelating een 'gat' naar hun wens te maken onder de gekalsijde Brabantdam om hun vijver van water te voorzien. Dat alles op eigen kosten: *'ende si sullen make(n) een gat up dat sy wille onder de kelchiede, vand(e) oude scelde loepende tot in de viver up hun(n)e cost* (5).

De cijns impliceerde dat de pachters de vijver mochten uitbaten. In 1367 gaven de uittredende schepenen aan hun medeschepenen Lieven van den Bossche in eeuwige erfelijke cijns tegen betaling van 4 pond parisis *'den vivere dien men (h)heet Scepenen vivere, an de groene hoye also verre alse der stede erfe es, ende der stede toebehoert in beede siden*' (6). De latere vermeldingen gaan in dezelfde zin. Twee Gentse ingezetenen Olivier vander Beke en Passchier Anbeet werden in 1456 cijnsbetalers in de zone van *'de veste an de Groene Hoye, gheheeten Schepenen vivere, beghinnende in de Oude Schelde an de Steen poorte*' (7).

Anbeet en vander Beke hadden de cijns verkregen via opbod en dat had wel wat moeite gekost. De toewijzing was niet 'en petit comité' gebeurd, maar in het openbaar, zoals toen gebruikelijk in een kerk: *'gheboden es gheweest in de kerke, ende ghehat sulke kerk geboden alser toebehoerde ende men in ghelike saken gheuseert heeft*' (8). Na verloop van tijd had de cijns veel van zijn waarde verloren. De 4 pond parisis (80 schellingen parisis) was al in de jaren 1300 met een factor twaalf gedevalueerd tot 80 groot. De onveranderlijke cijnsen (eeuwig en erfelijk) brachten op lange termijn veel minder op dan aanpasbare huren. In 1550 verklaarden de afgaande voorschepenen Anthone de Baenst en zijn 'gezellen' (medeschepenen) dat ze de vijver overgenomen hebben ten behoeve van de stad, *'Schepenen vivere, ende dien verhuert ter stede profyte* (9). De schepenen waren toen nog steeds actief betrokken in de regeling van de 'uitbating' van de vijver.

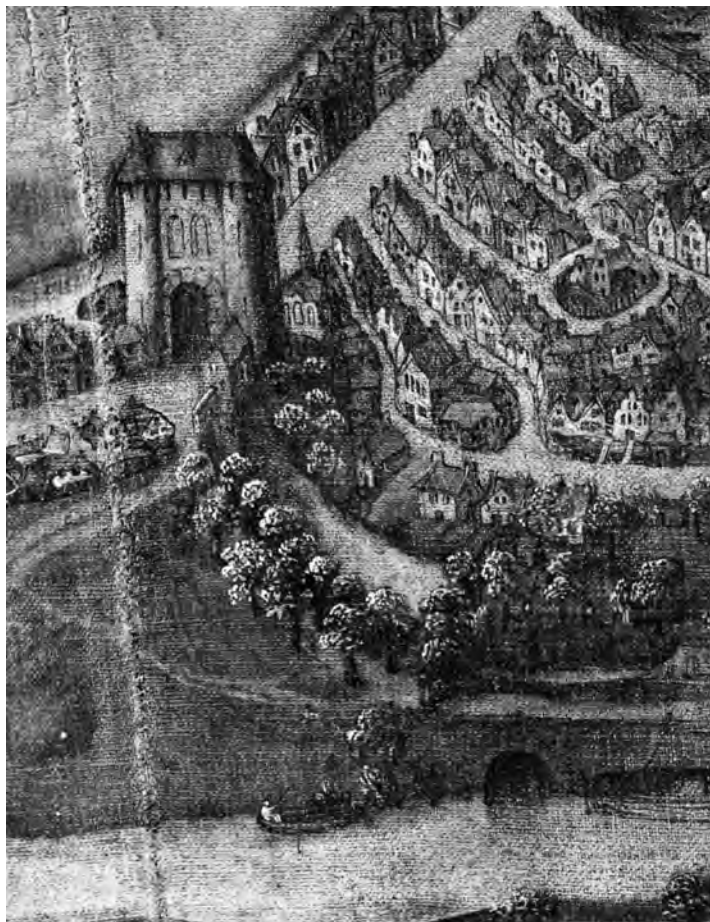
Waarom vijver?

Vijvers associëren we terecht met kastelen en abdijdomeneinen op het platteland. We kennen ze als kunstmatig aangelegde waterpartijen, obligaatsonderdeel van parken in landschapsstijl. Enkel ter verfraaiing. Maar ooit was dat

anders. De Franse benaming ‘vivier’ staat dicht bij het oorspronkelijke Latijnse woord ‘vivarium’ en die twee verraden de primaire functie: het in leven (Latijn vivere: leven) houden van zoetwatervis voor de consumptie. Dergelijke ‘viviers’ bestonden in verschillende middeleeuwse Vlaamse steden (10). Zelfs in zeer waterrijke en, laten we aannemen, visrijke streken als de onze, vormde het bewaren van dit uitermate snel bederfbaar voedsel een groot probleem in tijden zonder diepvries en koelkasten. Vooral de monniken hadden het er lastig mee. Zij mochten immers – afhankelijk van de orde – zelden of nooit vlees eten. Vis leeft in het reine en het reinigende water – denk aan het doopsel – was ook het oudste symbool van Jezus Christus. Spierweefsel van vissen, fysisch en fysiologisch gezien evengoed vlees als dat van zoogdieren en vogels, was wel toegelaten. Vissen werden verondersteld vrij te zijn van bloed en andere onreine stoffen en ze zouden zich zelfs aseksueel voortplanten. Allemaal factoren die vis acceptabel maakten in die kringen (11).

Maar ook voor de gewone mensen hadden deze strenge regels verstrekkende gevolgen. Bijna de helft van de dagen doorheen het jaar (ca. 160, afhankelijk van het bisdom) was iedere gezonde volwassene verplicht ‘vlees te derven’. Men moest zich behelpen met vis als extraatje, als dat al beschikbaar was. Sommige rijke lui en minder gegoede kloosters behielpen zich goedschiks, kwaadschiks met wat vis, enige tijd levend gehouden, en dus vers, ‘levende vers’, in een met bakstenen gemetste reservoir, in de archiefteksten aangeduid als ‘servoir’, ‘savoir’ of ‘savour’ (12). Professionele vissers was het overigens verboden zelf te ‘servoiren’, in Gent althans (13).

Maar keren we terug tot onze Gentse vijver van de schepenen. Die wordt in de oudste vermeldingen steevast met hen geassocieerd: ‘den vivere dien men eedt scepenen vivere’ (1367). Een Latijnse tekst uit datzelfde jaar laat toe te veronderstellen dat de monnik van Sint-Baafs die dat neerschreef wist wat vijver betekende: ‘*supra vivarium scabinorum*’ (zie ref. 1). Dat mogen we gerust vertalen als ‘boven (aan de andere zijde van) de visvijver van de schepenen’. Logischerwijze zou men dus moeten veronderstellen dat de Gentse schepenen een visvijver lieten aanleggen of in bezit hadden. In de talrijke bewaard gebleven gedetailleerde 14de-eeuwse Gentse voorgeboden omtrent vis en visvangst is er echter nergens sprake van de Schepenvijver (14). Dat is te verklaren doordat de vijver op de Hooie door de schepenen in cijns gegeven was. Door betaling van die cijns kregen de cijnsnemers het visrecht en ze moesten daarover geen rekenschap geven aan het stadsbestuur.

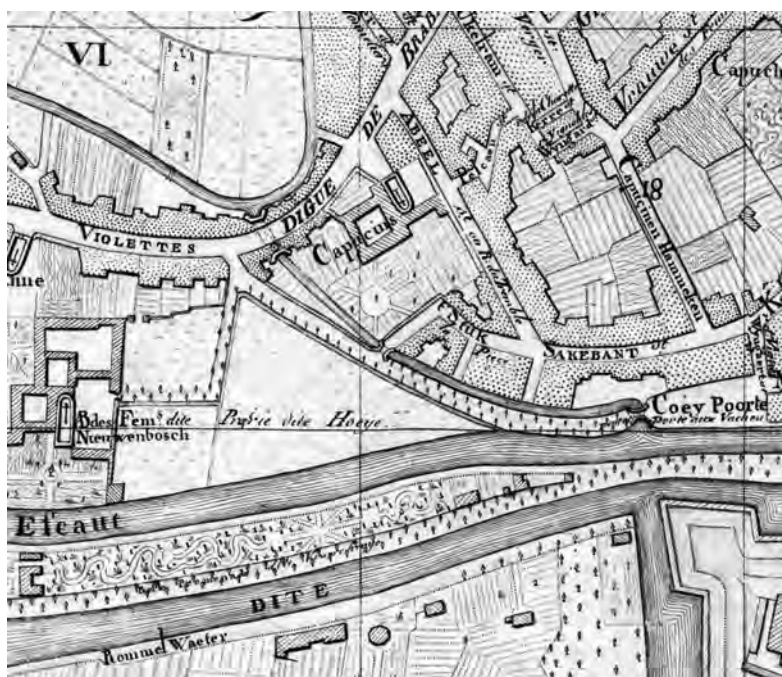

Afb. 3. Panoramisch zicht op Gent in 1534 (detail, STAM, Gent).
De vijver is vrij goed zichtbaar.

Waterregeling

Hierboven zagen we dat de cijnsbetalers toelating kregen het water en het waterpeil in de vijver te regelen volgens de behoeften. De zone buiten de Hooipoort was laag gelegen en vlak. De naam Ooie duidt op aangeslibde grond (zie noot 1). Doordat de Schepenenvijver tussen twee waterpanden lag met een hoogteverschil van minder dan één meter, kon zich daar gemakkelijk een waterpartij vormen als de waterafvoer verhinderd werd (afb. 3). Aan beide uiteinden was het water inderdaad afgesloten door een dam met een kleine stuw. Daarvan getuigen de akten van de schepenen van de Keure, die de aanleg van de dammen beschrijven als onderdeel van de cijns.

Uit de tekst van het cijnscontract uit 1456 (zie hierboven) komen we nog meer details te weten: ‘... dat sy sullen moghen legghen eene ghote dwers duer den dam, omme denselven vivere te waeternen, ende voerts eenen dam legghen t’enden den schutters hove (van Sint-Sebastiaan bij de Koepoort) ende voerts hebben de visscherie tot in de Schelde door de coe-brugghe. Dat kon en mocht ‘emmer also verre als der stede toebehoert’. Dit tekstfragment maakt duidelijk dat het water ook aan de andere zijde bij de Nederschelde afgesloten was door een dammetje. Op het schilderij ‘Gezicht op Gent in 1534’ is een gemetste wateruitloop zeer duidelijk te zien in de kaaimuur van de Nederschelde. Het was zelfs mogelijk van de dam en de afloop in de Schelde gebruik te maken om vis te ‘oogsten’. Men kon, als de vijver geacht werd voldoende vis te bevatten, de stuw openen en het waterpeil drastisch laten dalen, of de vijver laten leeglopen in de lager gelegen Nederschelde. De spartelende vissen kon men vervolgens gemakkelijk opscheppen. Het is een visteknik die bv. in de Franse viviers nog altijd in gebruik is.

Afb. 4. De kaart van L. de Vreese, uit 1799 geeft een goed idee van het Capucijnenvaardeken tussen de kloosterhof en de ‘Coeypoorte’. Met de doorsteek onder de Brabantdam en de verbinding met het Oud Scheldeken (boven links, lusvormig) dat in die zone tot vlak achter de huizen aan de Brabantdam lag. Het deel van de (huidige) Brabantdam voorbij de Sint-Kristoffelstraat werd aangeduid als Lange Violettestraat voordat het Sint-Anneplein aangelegd werd (Stadsarchief Gent, Atlas Goetghebuer, detail).

Afb. 5. De in 1846-1847 overwelfde Schepenvijver aan 't Stuk als ondergrondse aquaduct aan het licht gekomen toen in mei-juni 2009 de kelder van het nieuw te bouwen appartementencomplex Artevelde werd uitgegraven. Vergelijk de groote van de overwelvingen met die van de nog net zichtbare auto's op de straat (foto M. Hanson, 2010).

Afb. 6. Detail van het plan voor de ombouw van de Capucijnenvaart, alias Schepenvijver, tot riool door L. Roelandt (1846, Stadsarchief Gent, reeks G nr. 35-7)

De vijver krimpt tot Capucijnenvaardeken en degradeert tot riool

De vijver had in de jaren 1500 zijn beste tijd gehad. De schepenen meenden in 1550 dat het wenselijk is de 'utcanten van den vivere te doen paelen' (de oevers te versterken met houten palen'. Vermoedelijk was de 'vijver' toen al dichtgegroeid en herleid tot een waterloopje. Dat zien we op de 17de-eeuwse en latere kaarten, te beginnen met die van Jacques Hoorenbault (1619). In de volgende eeuwen zou het water zijn oude naam verliezen en omgedoopt worden tot Capucijnenvaardeken (afb. 4), naam ontleend aan het klooster bij de Brabantdam in het vroegere voldersgodshuis met kapel toegewijd aan Sint-Kristoffel, nu protestantse tempel. De waterloop werd in de jaren 1840 ingekokerd. Ondergronds bleven wel nog sporen bestaan (afb. 5 en 6). Van op de Visserij is in de Koepoortkaaimuur de overwelfde gewezen monding van de Schepenvijver herkenbaar (afb. 7). Die ziet er nog precies uit als op het schilderij 1534, al zal de constructie wel al enkele keren vernieuwd geworden zijn. Een uitzonderlijk bewaard gebleven getuigenis van een uniek stukje Gentse watergeschiedenis.

Afb. 7. Gezicht op de Koepoortkaai van op de Visserij (foto 2016). De overwelfde monding in de Schelde van de Schepenvijver bleef mooi bewaard in de kaaimuur. Gelukkig mondt er geen stinkende riool meer in uit. Dat was de prozaïsche reden waarom deze constructie bewaard bleef.

Met dank aan Peter Steurbaut, Marc Hanson en Frank Gelaude

Noten

- 1 Vroegste vermeldingen als ‘windgaten’ en ‘porte ten wintgaten’ in 1323 en 1326 (Gysse-ling, M. 1954, *Gent's vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen*, Antwerpen, p. 86).
- 2 Devriese, L. (1998), de Gentse Waterwijk. De stad verkavelt het terrein. In: *Stadsarcheologie. Bodem en monument in Gent*, reeks I, jg. 22 nr. 4, p. 23-39.
- 3 Transcripties in: Vuylsteke, J. (1900), *Ghentsche Stads- en Baljuwsrekeningen (1280 – 1337)*, p. 743, 874 en 943.
- 4 Ter vergelijking: het totale cijnsbedrag voor alle percelen langs één zijde van de Steendam (volledig bebouwd) bedroeg ongeveer 8 pond groot, hetzij 96 pond parisis (Stadsarchief Gent - SAG, reeks 152 nr. 1-18).
- 5 Stadsrekeningen in SAG, reeks 400 nr. 6, f.329v en stadscijnsboek reeks 152 nr. 3, f. 29v.
- 6 Geacteerd 25 juni 1367 f. 53 (Diericx, Ch.L, 1814, *Mémoires sur la Ville de Gand*, deel I, p. 368).
- 7 De Oude Schelde was nog tot in de jaren 1800 goed gekend in Gent. Het werd stilaan een onbetekenend overblijfsel van wat ooit een belangrijke natuurlijke Scheldeloop moet geweest zijn aan de rand van de Muinkmeersen. De naam Oudescheldestraat herinnert er nog aan. Bij de huidige protestantse tempel, ter hoogte van de vroegere Steenpoort, ook genoemd Hooipoort, kwam de Oude Schelde tot heel dicht bij de Brabantdam.
- 8 Diericx (1814), deel I, p. 368 -369. Uit jaarregisters SAG, reeks 301, 10 augustus 1456, f. 141 (niet pond groot, zoals bij Diericx vermeld, maar pond parisis).
- 9 Diericx (1814), deel I, p. 369. Acte van 10 mei 1550).
- 10 Vivier, super vivario in Dottignies 1260; Vivier in Kortrijk 1398; Viviarium in Calais 1198; Vivier in St.Omer, Clairmarais 1298. In: De Flou, K., *Woordenboek der toponymie van Westelijk Vlaanderen, Vlaamsch Artesie, het Land van den Hoek, de graafschappen Guines en Boulogne, en een gedeelte van het graafschap Ponthieu*. Deel 16, p. 534.
- 11 Devriese, L. (2013), Vlees eten mag dat wel? Voorgeschiedenis van het hedendaagse vegetarisme. In: *Van Mensen en Dingen*, Gent, jg. 11 nr. 4, p. 5-40.
- 12 Devriese, L. (2011), Het Sint-Jorishuis aan de Vijfwindgaten. Deel 4. De zusters bouwen en verbouwen ‘naer de nieuwe goeste’. In: *De Heraut*, Gent, nr. 1, p. 13.
- 13 De Pauw, N. (1885), *De voorgedoden der stad Gent in de 14de eeuw*, Gent, p. 100 en 125.
- 14 De Pauw, (1885), p. 199-201. Er is wel sprake van stedelijke viswaters in het algemeen, van het vissen in de stadsvesten buiten de Brugsepoort (Waalpoort) en op de Schipgracht – Durme bij Ter Licht (heden Puyenbroek), met visrechten in stadseigendom die verpacht werden.

PHILIPPE LOUIS MARIE GHISLAIN VILAIN XIII, in 1808 slechts twee maanden burgemeester van Gent

Willy Rouquart

In Gent is de naam Vilain XIII vooral bekend gebleven in verband met de gevangenis van het Rasphuis aan de Coupure. Jean Jacques Philippe Vilain XIII (Aalst 1712 - Wetteren 1777), initiatiefnemer van deze destijds vooruitstrevende instelling, werd machtig en belangrijk als voorzitter van de Staten van Vlaanderen, voorschepen van de Gentse Keure (eerste schepen, in feite burgemeester) en eveneens grootbaljuw van Gent. Hij verkreeg in 1758 de erfelijke titel van burggraaf.

Hoewel zijn hieronder beschreven kleinzoon Philippe Louis Marie Ghislain, graaf Vilain XIII, geen rol van betekenis speelde in Gent, illustreert zijn levensloop als politicus, grootgrondbezitter, industrieel en financier toch een aardig stukje vaderlandse geschiedenis, en dat in een bewogen tijd onder drie regimes: het Franse, het Hollandse en het Belgische. Daarom deze korte bijdrage.

Vilain XIII is een Vlaams adellijk geslacht dat zou teruggaan tot Walter van Gent (overleden in 1260), heer van Sint-Janssteen. Deze zou als eerste de naam Vilain hebben aangenomen. Die is afgeleid van 'villa' en betekent zoveel als 'van een dorp'. Later zal de naam 'van Gent' wegvallen en de naam 'Vilain' (nu met één l) verder gebruikt worden. De naam van de familie wordt uitgesproken als Vilain Quatorze en wordt volgens de oude schrijfwijze Vilain XIII aangeduid en niet zoals men zou verwachten Vilain XIV. Deze nummering zou duiden op een jongere familietak.

Eén van de zonen van de Jean Jacques Vilain XIII huwde in 1777 met Anne Marie Colette de Ghellinck de Peteghem. De moeder stierf kort na de geboorte in Gent op 17 december 1778 van de enige zoon Philippe Louis Marie Ghislain. Deze huwde in 1802 met barones Sophie-Louise-Zoé de Feltz, dochter van een Oostenrijks diplomaat. Philippe Louis had sympathieën voor Napoleon en het keizerrijk. Zijn echtgenote werd hofdame bij keizerin Marie-Louise en het echtpaar verbleef dan ook vaak in Parijs. In 1800 werd hij bur-

gemeester van Bazel en dat bleef hij gedurende 50 jaar. Hij was ook commandant van de erewacht van het Scheldedepartement en hij verwelkomde in die hoedanigheid Napoleon en Marie-Louise in Gent in mei 1810. In 1811 werd hij, op eigen verzoek, bevorderd tot comte de l'Empire.

In 1808 was deze Philippe Louis Vilain XIII een paar maanden burgemeester van Gent, maire in die tijd. Over hem is in de Gentse geschiedschrijving amper iets bekend. Victor Fris vermeldt in zijn *Histoire de Gand* dat hij benoemd werd na het vertrek in 1808 van Faipoult, machtige prefect van het Département de l'Escaut. Dat viel samen met het ontslag van burgemeester della Faille d'Hane, lid geworden van het 'Corps Législatif'. Die benoeming die Vilain eerst niet had durven weigeren, beviel hem niet. Hij liet zich nog dezelfde dag vervangen door zijn adjunct de Limnander voor de dagen die hij voorzag afwezig te zijn. Uiteindelijk nam hij ontslag, vermoedelijk omdat hij een dergelijke voltijds ambt niet combineerbaar achtte met zijn andere bezigheden en interesses. Baron Pycke werd opvolger en bleef in functie tot 1811. Bemerkt hoe het napoleontische bewind de adel (en de aspirant-adel) met dergelijke functies aan zich wist te binden.

In 1812 werd Ph. L. Vilain XIII burgemeester van Rupelmonde en hij cumuleerde dat ambt met het burgemeesterschap in Bazel tot een wet in 1836 dat soort cumuls verbood. Na 1815 maakte Philippe Louis zonder veel problemen de overstap naar het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Hij werd er wel van verdacht Fransgezind te zijn, maar dat hinderde weinig, want het nieuwe bewind wilde graag invloedrijke personen aan zich binden. Hij werd tot kamerheer van Willem I benoemd en samen met zijn vrouw opgenomen in de vriendenkring van de kroonprins, de latere koning Willem II. Van 1815 tot 1821 en van 1823 tot 1829 was hij lid van de tweede Kamer van de Staten-Generaal.

Ondanks deze gunsten evolueerde Philippe Louis tot tegenstander van de door het Koninkrijk der Nederlanden gevoerde politiek. Zijn houding irriteerde dan ook de regering, vandaar dat hij in 1821 tot 1823 niet herbenoemd werd. Vanaf 1828 voerde hij een fellere oppositie. De graaf begon zich voor te werpen als de woordvoerder van de katholieke adel en zijn invloed nam toe, althans in onze streken. In 1829 zorgde het centraal bestuur er voor dat hij niet werd verkozen. Hetzelfde gebeurde met Felix de Meulenaere, die in West-Vlaanderen een gelijkaardige rol speelde. Het gevolg daarvan was dat die twee door de overwegend katholieke publieke opinie als martelaren werden beschouwd. In de oppositiekrant 'Le Catholique des Pays-Bas' werd een inschrijving geo-

pend om aan beiden een gouden medaille aan te bieden met als opschrift: 'Le pouvoir les proscrit, le peuple les couronne' (De machthebbers sluiten hen uit, het volk vereert hen). Gezien de omstandigheden moest deze medaille in het buitenland gemaakt worden. Dat gebeurde in Parijs door Vivier. De medaille werd ook in zilver en brons geslagen.

Tijdens de onafhankelijkheidsstrijd van 1830 speelde Vilain XIII een bescheiden rol. Vanwege het mogelijk oprukken van de Nederlandse troepen verschool hij zich in Dendermonde. Hij werd nadien één van de boegbeelden van de katholieke vleugel, vooral in zijn thuisbasis Bazel en in het Waasland. Begin november 1830 werd hij door de kiezers van het arrondissement Sint-Niklaas verkozen voor het Nationaal Congres, maar na één maand gaf hij ontslag. Vanaf 1831 tot 1851 was hij senator. Zijn vrouw werd in 1832 hofdame van koningin Louise-Marie. De graaf leefde in grote stijl in zijn kasteel Wissekerke in Bazel (nu eigendom van de gemeente Kruibeke) en in zijn stadsverblijf op het Koningsplein te Brussel. Dit laatste werd later de residentie van de prinsen Albert en Elisabeth vooraleer Albert koning werd. Vervolgens werd de zetel van de Bank van Brussel er in ondergebracht. Sinds 1984 huist het Rekenhof in dit gebouw. Philippe Louis Vilain XIII overleed er op 27 april 1858.

Meer dan in de politiek voelde Ph. L. Vilain XIII zich thuis in de financiële wereld en speelde hij een rol in de economische en industriële modernisering van het land. Hij stichtte verzekeringsmaatschappijen en naamloze vennootschappen en was beheerder/commissaris in heel wat 'Sociétés'. Hij slaagde erin het familiedomein in Bazel en Rupelmonde uit te breiden, onder andere via aankoop van 'zwart goed' (vroegere eigendommen van religieuze instellingen). Enkele van zijn acht kinderen speelden in de nationale politiek een rol als vertegenwoordigers van de katholieke partij.

Literatuur

Guioth, J.L. (1844), *Histoire numismatique de la Révolution belge*, Hasselt.

François, L. (1993), Philippe Vilain XIII (1778-1856), grootgrondbezitter en 'l'homme du parti industriel'. In: *Beleid en Bestuur in de Oude Nederlanden, Liber Amicorum Prof. Dr. M. Baelde*, Gent, 1993, p. 189-203

Fris, V. (1930) *Histoire de Gand*, 2de uitg., Gent, p. 313.

Over de grootvader Jean Jacques: Lenders, P. (1995), Vilain XIII, *Davidfonds*, Leuven, pp.125.

Over de Gentse gevangenis: Rouquart, W., *Numismatische getuigenissen in verband met het gevangeniswezen in Gent*. In: *Ghendtsche Tydinghen 2010*, jg, 39 nr.1, p.1-11.

Beschrijving van de medailles (uit eigen verzameling)

links zilver: 6 cm, rechts brons: 4 cm.

Voorzijde: langsheen de rand op twee klimmende regels (rondom): LE POUVOIR LES PROSCRIT, LE PEUPLE LES COURONNE - Fleuron - DE MUELENAERE, VILAIN XIII ELIMINES DES ETATS GENERAUX EN 1829. In het midden: hun twee samengevoegde bustes naar links (links Vilain XIII en rechts de Meulenaere), blootshoofds en gekleed in wijde herenjassen. Boven hun hoofden een vijfpuntige ster.

Keerzijde: Klimmend: PRO. ARIS, dalend: ET. FOCIS. (Voor altaar en haard) met voorstelling van een vierhoekig altaar waartegen een opengeslagen boek staat waarop we kunnen lezen: PACT INAVG (pactum inaugurale:grondwet). Boven het altaar zien we twee ineengestrengelde handen uit de wolken verschijnen die een bundel van tien pijlen vasthouden. Gans bovenaan een vrijheidshoed.

Onderaan op de afslag: EX AERE BELG. (ex aere Belgarum: van het geld van de Belgen).

FOTO'S VAN DE GENTSE BARAKKEN

Schenking De Coeyere

De vereniging van Oost-Vlaamse volkskundigen (KBOV), Kraanlei 65, Gent, ontving van Daniël De Coeyere een belangrijke schenking van onder andere meer dan 160 foto's van Gentse barakken. Het zijn alle foto's van individuele barakken genomen in opdracht van de Stad in jaren 1962-1967 en die om een of andere reden op een rommelmarkt terecht waren gekomen.

Een woordje uitleg over dit bijzonder verschijnsel. In de jaren na wereldoorlog I werden in Gent een duizendtal (!) houten barakken ('noodwoningen') gebouwd om enigszins te voldoen aan de grote woningnood. Die huisjes waren eigenlijk bestemd voor de verwoeste frontstreek, maar omdat de heropbouw daar zeer snel verliep, mochten die gemakkelijk demonteerbare constructies verhuizen naar de steden in het binnenland, vooral naar Gent. Er werden daarnaast ook nieuwe geconstrueerd. De huisjes werden meestal in groepen of rijen opgetrokken. De grootste concentratie stond aan weerszijden van de Afrikalaan, maar er waren ook aanzienlijke aantallen te vinden aan de Gordunakaai, aan de Francisco Ferrerlaan, de Kerselaar-, Dahlia- en de Mimosastraat in de Bloemekenswijk.

Hoewel de bouwseltjes bedoeld waren om slechts enkele jaren mee te gaan verdwenen ze pas in de jaren zestig aan snel tempo. Het waren de voorgangers van de sociale hoogbouw aan de Watersportbaan, de Ferrerlaan, Maïsstraat en Afrikalaan. Enkel op deze laatste plek werden na de afbraak gelijkaardige, maar veel mooier en degelijker kleine bungalowtjes gebouwd. Samen met de Vikingtoren herinneren ze aan die bladzijde uit de geschiedenis van 'arm Gent', definitief omgedraaid, ... hopen we.

In het zusterijdschrift *Van Mensen & Dingen* (jg. 13, 2015 nr. 1, p. 7-11) verscheen op aansturen van wijlen André Verbeke en aan de hand van foto's en documenten uit zijn collectie een artikel 'Oorlogsbarakken in de Gentse stadstrand (1923-1971)'. Het nummer waarin ook heel wat te lezen valt over de Gentse citeetjes en logementshuizen, kan verkregen worden tegen zes euro in de volkskundige bibliotheek van de KBOV boven de kapel van het Huis van Alijn aan de Kraanlei op woens- en vrijdagmiddag. (Best vooraf een mail-

tje aan info@kbov.be).

De foto's zelf werden door KBOV overgemaakt aan het Stadsarchief Gent, de daarvoor verplichte en wettelijke bewaarplaats, vermits het hier gaat om documenten die tot het openbaar domein behoren! De foto's kan u in de Zwarte Doos (SAG) raadplegen.

De foto hierbij toont een van de barakken aan de Afrikalaan.

‘JUFFROUW-ZANG-DE-LES’ MUSICEERT EN VERTELT

Marie -Jeanne De Smet

Marie-Jeanne De Smet, geboren in 1923 en opgegroeid aan de Gentse Rabotstraat, haalde voor de GT lezers al heel wat jeugdherinneringen op. In de jaargang 2015 drukten we enkele liedjes af (jaargang 44, p. 148, p. 225, p. 330 en p. 331 met 2 items). Een uniek ‘spellewerkliedje’ werd opgenomen in een aflevering van het zusterschrift Van Mensen en Dingen met een artikel over kantwerk om den brode.

De liedjes of rijmpjes zijn allen voorzien van notenschrift en dat is behoorlijk uniek en zeer waardevol. We hebben het te danken aan het formidabele geheugen van de melomaan en jarenlang professioneel zanglerares die Marie-Jeanne is.

In dit nummer groeperen we een zestal liedjes. Ze geven een redelijk goed idee van het genre. Zo zijn er korte nonsenstekstjes die gebruikt werden als aftelrijmpjes. Zo is er een ‘uitlachliedje’ door kinderen gezongen bij een spel. Wie er ‘aan’ was mocht onder geen voorwendsel lachen, terwijl de tegenspelers hun uiterste best deden om hun slachtoffer aan het lachen te krijgen. Als dat lukte werd de onfortuinlijke verliezer met dit liedje uitgejouwd. De tekstjes zijn zo Gents als wat. Je hoort het zo!

Nog andere ontlenen hun thema aan de actualiteit: de vliegenier Farman, de oorlogen. De eerste wereldoorlog, wel te verstaan, of zelfs die van Napoleon. Nog veel ouder dus. Hoe komen kinderen er anders bij ‘kanon’ te laten rijmen op de naam van dat heerschap?

Aftelrijmpje

Mistambong, kom darre darre diere, Misteko kom darre darre dong.
 darre darre dong Toere loere loere, Toere loere liere
 Toere loere loere Mistambong.

Aftelrijmpje. Mistambong, kom darre darre diere, Misteko kom darre darre dong. Toere loere loere, toere loere liere. Toere loere loere Mistambong.

Menier Farman hee onze fran, stillekes, stillekes an.
 Wilt hij nie vliegen, dat hij blijft liggen. Tjoelala
 Tjoelala. Wilt hij nie vliegen, dat hij blijft liggen
 Tjoelala, Tjoelala

Menier Farman hee onze fran, stillekes, stillekes an. Wilt hij niet vliegen, dat hij blijft liggen, tjoelala tjoelala. Wilt hij nie vliegen, dat hij blijft liggen tjoelala, tjoelala.

De soldaatjes gaan vertrekken. Mee 't geweer
 al op de nekke, In ze schieten mee 't kanon
 ad libitum
 Pief, poef, paf Napoleon

De soldaatjes gaan vertrekken. Mee 't geweer al op de nekke en ze schieten mee 't kanon.
 Pief, poef, paf, Napoleon.

't es de long wee de Tipperary, l'es de long wee Toebak
 in an den Yzere die krijget de Keizere op zijne
 grijze frak. Trala, tralalalere, tra la la la la
 't es de long, de long, de long de Tipperary, Tipperary
 Toebak.

't es de long wee de Tipperary, 't es de long wee Toebak in an den Yzere die krijget de Keizere
 op zijne grijze frak. Trala, tralalalere, tra la la la la.
 't es de long, de long, de long de Tipperary, Tipperary toebak.

Amelesse, Violesse, a maison a freca fricadon.
 Al die lacht, die gaat noar d'helle, bij Madam
 de Snottebelle

Amelesse, Violesse, a maison a freca fricadon. Al die lacht, die gaat noard d'helle,
 bij Madam de Snottebelle.

EEN STROPKE VAN DE BRUGSCHE PUURTE

Gilbert Boerjan
Tekstbewerking Eddy Levis

Deel 9. De gruute vwajoaze noar de zîe!

Maurice, de koolmarchand, zei ne kîer, oast hij op café zat, tege Tchiele: “Hedde gîen goeste veur zondag ne kîer mee te rije noar de zîe? ‘k Hê mij ne Minerva gekocht. Oas ge de kleine gaste, veur halve gaste reKent, keune me der mee zevenen in.! Wa peisd er van?!” Tchiele sloeg sebiet toe, en aanvîrdege ’t aanbod mee zijn twie hande.

‘t Were was van de partije, want diene zondag was’t volle zomer. Tchiele stond al onpatiëntig van tsmorges te zesse aan zijn veurdeure, g’rîed mee hoed en surtoe. Zijn vrêwe was binne nog boterhammen aan brîeën, en de kleine zat op ‘t vertrek, want ‘t was in zijnen buik geslege: ter was nog gîenen îene van de famielde die uut noar de zîe geweest was. Koartse noar de zesse kwamt de

limoeziene van Maurice, mee gîel zijn famielde de stroate binnegestove. Achter vijf minuute was iederfen opgeloeje, en Tchiele staptegen als loasten in. De reize verliep vlot, op ênigte arrêts noar, veur den êen of andere kleine zijn kleine commissie te loate doen...

Ze woaren al zuu vroeg aan de zîe, dat er nog gîen levende ziele op 't strand te zien was. Moar jonges, jonges... uldere mond vielde ope van al da wouter en al da zand... Z' installeerdegen ulder in ne put, en hoaldegen ulder boterhamme bove 'parce que le voyage, ça creuse!' zegge ze toch. Tege dan ze g' eeten hoan, kwame de badgasten afgezakt. De kinders wildegen uuk in de zîe luupe, en uuk ma en pa wildegen der ne kîer van profeteere. Mensche, wa dan z' ulder doar g' ammezeerd hên! De kleine gaste wierden tzelfs getrekteerd mee ne rit op een ezolke. En toens weer in 't wouter! Hulder klîere plaktegen aan ulder lijf. "t Zal allemoal wel druugen aan de mast" zei Tchiele. Maurice wildege toch nog êest ne foto neme van guul de compagnie, als souvenir.

Tege te zesse klomt iederfen weer' in de Minerva, en we kîerdege were noar de Brugsche Puurte. De gaste vielen in den otto in 't sloap van de moeite, en bleve tzelfs sloape oazeme ze thuis in ulder bedde stake. Mens,... Wa nen dag!...

Nen echte winter

“Neu zijn der gîen winters nie mîer.” hoorde dikkols zegge. Moar vroeger kost het soms vijf, zes weken aan een stuk vrieze da’t kroaktege. ‘t Was toens uuk nog de geweunte van ieder joar ‘t woater van de Leie op de Drongese Meerschen te loate luupe, veur de vruchtboarheid van de weien, hetgeen da meebrocht, dat er kost geschoatst worden vanaf den talud achter de Blokke, aan de parochie van ‘t Heilig Treezeke tot verbij Drongen-Boarle. Van zuugêwe da ‘t ijs stirk genoeg was, kwam ‘t volk afgezakt. Êest de dîeë van de Brugsche Puurte, en toens de stadsmeinsche. De zoaterdag en de zondag trokt da zuu een beetsen op een complete kîrmesse. Langs den bîrm, en op den buurd van ‘t ijs, stonde’t vol mee kroamkes: Pol de schoarslijper, Filemon de sleutolmoaker en Prospîr de stovesmet, stonde der mee een kroam, woar dan ze schoatse verhuurdegen, en repareerdege. Ter wierd ‘snee’ op de schoatse gevijld en getrokke, of nieuwe riemkes gezet.

Roste Fiene stond aan een kroam woafols en hîetekoeke te bakke, da ‘t zwîet van heur totte liep. Clotielde ‘de Mussche’, een klein groatmoager wijveke, hoa een kroam, woardan ze oliedotsen en beignets baktege. Cafêboaze stonde der mee een kroam woar dat er bier en kaffee geschonke wierd, en wrîe stirke dreupols, veur ‘t putse van de ziele op te woarme.

Het ijs zag zwart van ‘t volk. Jonk en êwd dee zijn beste. Ter woaren der dien deftig schoatstege, mee d’ handen op de ruggene. Knappe gaste reeje schreven en achten in ‘t ijs. Jonge gaste reejen op een rote, mee ne lange stok onder ulderen oarme. Sjieke menîers staken op de schoatse madam, of de dochter vuurt, die op nen ijsstoel zat.

De gaste van de Brugsche Puurte, dien gîen schoatsen hoan, hoan een gruute slierboane gemoakt, en kletterdegen mee ulder kloefen op ‘t ijs. Sommigten hoan nen ijsstoel thuupegemuggold, die soms moar nen bierbak was, mee twîe ijzere roetses onder, en twîe piké’s mee ne noagol, veur ulder vuurt te deuwe. Tege dat den oavond viel, trokke z’ allemoal noar huis, content en duu-moe. Noar damme weten est er tzelfs ne kîer een gruit Bengaals vuur geweest, en da was wrîe schuune!

Birke wordt zanger

Van in ‘t êeste klaske, wast hij altijd bij de beste geweest veur te declameere, en da joar hoat hij op de prijsdêlijnge een schuun liedse gezonge. Frère Achiel, die de kleine chanteurs van de kirke opliedege, hoa hem gezeid, dat hij achter de vakanse ne kîer bij hem moest kome. Clotielde gloeidege van huuvîrdije, moar de reste van de stroate vroegd hem af hoe da’t meugelijk zo geweest hên om van zuu een broaivîrke, ne kreol te moake. Zulder verwachtege rampe.

Moar z' hoand verkîerd op. Van zuugêwe of de Birke geklêd was, en neefest 't harmonium van frère Achiël stond, en mocht zijngen uit de gruten boek, wast hij nie mîer t' herkenne, en ge zoet gezeid hên: een engolke! Moar ne kîer gedoan mee zijnge, was 't uuk gedoan mee 't engolke, want in de sakristije wast hij were 't katse van de bende. Hij zettege de kandelîrs in de zonne veur de kisse te doen smelte, en probeerdege der ne knoop in te legge. Hij dronk van de paster zijne wijn, en deed er een beetse woater bij, omda 't hij nie zoe zien. Op ne kîer kipteg' hij den îemer mee wijwoater omverre, en veur gîen ruze te krijge mee de 'pak sakrije', pompteg' hij nen îemer regewoater in de ploatse. Ter hee't er nuunt iemand onder geleeje. D' heilige zijn heilig gebleven, en d' anderen anders...

Hij kwam 't best overfien mee Justine, 't meise van de paster. Ze kost van hem gîen kwoad woord hure, en iedere kîer dat hij moest zijnge, kreeg hij ne rêwe wurtol veur op t' ete. "Ge krijgt doar een kloare stemme van." zei ze. Îene kîer in 't joar was't fieste veur de kreols en de zangerkes. Julie baktege toens hîetekoeken, en kooktege choklamelk. Ze smîrdegen gelijk de gruten, en tsoaves krege ze van de paster een dreupolke tsenuiver van kêzen, en de grute een sigaarke. En doarmee moeste ze 't were een joar stelle.

Zijn grutste succes als chanteur hee Birke gekend binst êne van die vele mobilizoases tusschen '38 en '40. 't Was op ne Kestoavond, en de paster hoa een schuune nachtmissa beloofd. De kirke zat vol mee vrêwen en kinders. De vrêwe vonden da moar nen triestige Kestdag, mee uldere vent ieveranst te velde in ne stal of een schuure, misschien mee slecht eten en kêwe voete. De triestige stemmijge was voelboar, en wier vertolkt deur hier en doar ne zucht, en ne neuze die gesnuit wierd. En in die ambiance begoast den orgol stillekes muziek te borrelen, en Birke hielp mee, en zijn stemmeke hief 't 'Adeste fidelis' aan. Hij hoa van guul zijn leve nog nuunt zuu schuune nie gezonge. De tuune zweefdege deur de kirke, en troffen ieder moederherte in 't diepste putse. Overmand van miezeere, kost da doar nie mîer bij, en 't deed den îemer overloupe. Tege da 't liedsen uit was, zat guul de kirke te blette, de kinders omda ulder moeder schrîemdege, en d' êwkes uit compasse.

Oast hij gedoan hoa, liep Birke deur de kirke were noar 't doksoal. Hoan de mensche gedurfd, z' hoan geplakt. En Clotielde, die doar zonder heuren Tchiele zat, was zuu huuvîrdeg of een porije, en ze zei in heur eige: "wa peisde van mijne kleine?... Spijtig da Tchiele der nie bij es..." 't Was uuk in dienen tijd, dat den onderpaster, 'de sos', aan zijnen twîeden bijnoame: 'd' huufflakke' geroaktege. 't Was toens ne slechten tijd, de mensche

wierde geplagd deur wirklusheid en mobilizoase, en in veel famieldes was't oarmoe troef. Ter wier wel lijks en rechts wa bijgespronge, waardat de miezeere 't grutst was, moar veur zuu ne gruuten huup mee dompelîrs was't wa vechte tege de bierkoai. 't Es op diene moment dat 'de sos' begost es aan 'operoase huufflakke'.

Uit zijnen eige zak, en den diene van de paster, die pertang altijd vol goate zat, kocht hij de zoaterdagmorgend bij vlîeschêwer 'Juul de Sossie', aan een civiel prijske, nen huup bassijns huufflakke. Alles stakt hij in een gruute mande, die van veuren op zijne vélo stond, en trokt er mee de stroat' op. Hij wist van buite, woar dan d' huishêwes woare mee de mîeste miezeere, woar dat de vent gîen wirk hoa, of gemobilizeerd was. Hij moaktege nie veel complemente. Volges de gruutte van 't huishêwe, sneed hij een brokken huufflakken af, en lei z' op toafol of op een talluure, en zei: "Allee, tot te noaste weke, en smoakelijk." Hij sprongt op zijne vélo, en wig wast hij, noar 't volgend adres. En wa dat er zuu schuune aan hem was, hij moaktege gîen verschil tussche katholieken of andere. Zijn leuze was: z' hên allemoal honger! En veur hem, en veur Onze Lieven Hîere, woare z' allemoal gelijk. Spijting genoeg est hij op ne goeien dag, of moe'm îerder zegge, ne slechten dag, uuk gemobilizeerd, en z' hên hem op de Brugsche Puurte nuunt ne mîer were gezien... 't was gelijk dan de mensche zeie: de goeie goan, en de slechte blijve.

Moar gelukkig woaren der nog genoeg goeie zulle. De paster, dien ze 'den artiest' hîetege, wel, da was ne god van ne mens. Hij kendege iederîen, en iederîen kendege hem. Nietegenstoande dat hij van een goeie en rijke famielde van fabrikante was, hoat jij nuunt ne frank die van hem was. Tege dat hij zijn solde trok, was z' al lang uitgedîeld. En veur nog mîer te keune geve, moakteg' hij beeldekes, engolkes, en al de beeldekes veur keststukke, moar schune..., schune... Ter zijn nog mensche dien dat hên, moar dien ze veur gîen geld van de wîrold zoen verkupe. Hij dee alles zelve. Tzelsf zijn kirke hee't hij zelve geschilderd. Hij est er tzelsf ziek van geworde. Ne kwoaje kêwe gekregen, en stillekes duudgegoan.

Iederîen van Tsintsanbatiest en Treezeke wiste dat hij ziek was. Zijn famielde hoa gruute docteurs an zijn ziekbedde gezet, moar 't was al boter aan de galg. Hij was in '14-'18 aalmoezenier geweest, en was gepakt geweest van de gazze. Zijn longe zate kapot, en hij was ne veugol veur de katte. In den achternoene wast hij berecht deur zijnen beste vriend den onderpaster, en de mare liep deur de gebuurte. Oas tsoaves loate de duudsklokke begoste te luije, kwame de mensche buite, en trokke stillekes noar de kirke. Oan z' hem begro-

aven hên, stond de stienwig zwart van 't volk, van aan Tsintsanbatiest, tot aan 't kirkhof van Mariakirke. De vrêwe stonde stillekes te schrêmen, en de manne beten op ulder chieke.

En Birke? Hij zag al die dinge langst hem veurbijschuive. Hij zal z' hem loaters in stukken en brokke rappeleere, moar veur de moment leeft hij een beetse gelijk God in Frankrijk, en aangezien dat hij nie van de dwoasten es, lîert hij goed op 't schoole. Hij profeteert van 't leve gelijk Palieter. In de vakanse zwemt hij pietse-bluut in de Leie, loat hem drugen en bruinen in de zonne en trekt hem vuurs van al de reste nie veel aan...

('t vervolgt)

VERSCHENEN

Gentse winkels

Het volledige nummer 3 met 80 pagina's van de jaargang 2016 Van Mensen en Dingen is gewijd aan het thema winkels, allemaal Gents. Dat de betekenis van het woord winkel oorspronkelijk hoek was (denk aan winkelhaak), wordt uitvoerig geïllustreerd aan de hand van nog bestaande Gentse voorbeelden uit de jaren 1700. Een kleine studie van de in het stadsarchief bewaarde bouwtekeningen liet toe het verrassend grote aandeel van winkels in de vroeg - 18de - eeuwse bouwaanvragen te becijferen: niet minder dan één op drie!

Hoe winkels in het verleden reclame maakten is een volgend onderwerp. Van uithangtekens ging het naar geschilderde gevelopschriften en publiciteit in periodieken en programmaboekjes om te eindigen in flyers en leuke drukseltjes.

Andere artikels behandelen specifieke types van kleinhandel. Een apothekerswinkel beschikte in 1699 over heel veel potjes en zakjes met geheimzinnige, maar opvallend weinig geldelijk waardevolle inhoud. Een poelier - traiteur hield in de jaren 1700 levende kiekens in de kelder van zijn winkel aan de Mageleinstraat (!). We zien kruidenierswinkels met een zeer gevarieerd aanbod en soms onvoorstelbaar grote voorraden aan boter en kaas of snuiftabak. We maken een bezoekje in de jaren 1950 mee aan een drogisterij op de Vrijdagmarkt waar men 'en vrac' verkocht, flessen en zakjes vulde. We zien hoe winkels in 'koloniale waren' vooral inheemse producten leverden. We beleven een revolutietje in een oude bakkerswinkel, waar een jonge gast 'introuwt' en de broodbakkerij omvormt tot patisserie. Via een vroeger welgekend Venetiaans ijssalon komen we terecht bij een laatste onderwerp: de vele winkels van de 'Nieuwe Gentenaren' van de meest diverse pluimage. In een fotoreportage worden staaltjes getoond van het soms heel inventieve taalgebruik in hun gevelopschriften.

Je kan van dit rijk gevuld aanbod genieten via een abonnement op het tijdschrift (20 euro op rek. BE92 7030 3275 1423 van KBOV, Kraanlei, Gent). De nummertjes kan je ook afzonderlijk kopen in de bibliotheek boven de kapel in het Huis van Alijn op woens- en vrijdagnamiddagen.

De eerste grote zilveren munten in Vlaanderen 1269-1322, Jean-Claude Martiny

Na de publicatie in 2014 van het driedelig werk *Het Munthuis in Gent, 768-1584* behandelt dit nieuwe boek de aanmunting van de eerste 'grote zilveren munten' geslagen tussen 1269 en 1322, d.w.z. vanaf Margaretha van Constantinopel tot Robrecht van Béthune. Een aantal nieuwe feiten konden aan het licht worden gebracht of gecorrigeerd t.o.v. vroegere publicaties.

Elk historisch hoofdstuk wordt gevolgd door een rijkelijk en in kleur geïllustreerd catalogusgedeelte met een gedetailleerde beschrijving van de hoofdtypes en alle varianten, met foto's van munten uit de publieke en private verzamelingen of uit veilingcatalogi. Alle munten zijn op reële grootte gereproduceerd, maar eveneens op 150 % om de leesbaarheid van de onderscheiden varianten duidelijk te kunnen bestuderen.

Belangstellenden kunnen contact nemen met Jean-Claude Martiny – Grotekapellelaan 78, 9340 Lede. e-mail: martiny-biebuyck@telenet.be

Rijke Gentse families in de 19de eeuw

In dit 'Verschenen' een buitenbeenje, iets uit de oude doos, met name een reeks monografietjes in het heemkundig tijdschrift van Brakel Triverius (jaargangen 39-42, dd 2009-2012). De intussen overleden auteur Sylvain De Lange geeft hierin een schat van informatie weer die niet of enkel met de grootste moeite te vinden is over enkele rijke Gentse families die hun fortuin gedeeltelijk maakten of belegden in Opbrakel, een dorp in de Vlaamse Ardennen. Het gaat hem over de families Walckiers, Falligan, van Saceghem, Herry - Vispoel, Mulle de Terschueren, van den Bogaerde van Terbrugge, en last but not least van der Meersche en Maes, beiden betrokken in de inrichting van het stadspaleisje aan de Zandberg - Nederpolder. Vooral de familie Maes, van oorsprong een schippersfamilie aan de Ketelvest, legde een opvallend parcours af. Leden kunnen het tijdschrift ter inzage nemen in de bibliotheek van het DSMG in het Begijnhof van Sint-Amandsberg.

Archeologisch onderzoek in Gent, 2015

In deze weerom goed gestoffeerde aflevering 7 van een reeks forse publicaties door de Gentse Vereniging voor Stad, Archeologie, Landschap en Monument (GVSALM) drie uitgebreide bijdragen van M.C. Laleman over nooit eerder goed beschreven Gentse monumenten: de vrij goed bewaard gebleven

monumentale refter van de Sint-Pietersabdij, het Braemsteen in de Onderstraat, gedeeltelijk bewaard als stadsschool, en het enkel in naam overlevende Hof ter Mere, naam van een doodlopende zijstraat van de Reigerstraat bij de Voskenslaan. Naast de gebruikelijke verslagen over archeologische opgravingen in Gent-stad en deelgemeenten, enkele buitenbeentjes: de registratie van een unieke bewaard gebleven plaat met waterpeilmerk voor de Oude Schelde in een achterhuis van de Lange Violettestraat, de recent 'uitgeholde' bankgebouwen aan de Kouter-Kouterdreef en een beschrijving van de laatste grote middeleeuwse stadsvesten aan de Nieuwewandeling, grotendeels aangelegd in de jaren 1414-1427.

Het boek kan verkregen worden à 28 euro in het stadswinkeltje onder de Lakenhalle. Leden kunnen het boek op bepaalde namiddagen ophalen aan de balie van de Zwarte Doos tegen betaling van 20 euro ter plaatse.

LEZERS AAN HET WOORD

De Willempoort in Gent

Prof Alexander Evrard, onvermoeibare promotor van de koning Willem I herdenking in Gent, schrijft ons in verband met een militair monument in het Citadelpark. Het park ontleent zijn naam aan de citadel die daar na de val van Napoleon opgetrokken werd (red.).

Door toedoen van het SMAK werd enkele jaren geleden aan de ‘Citadelpoort’ in het Gentse stadspark een opschrift ‘Napoleonpoort’ aangebracht. Gezien de tekst boven de poort ‘Anno undecimo post praelium ad Waterloo extracta’ (in het elfde jaar na de slag bij Waterloo opgericht) - dus in 1826 - kan er onmogelijk naar Napoleon verwezen worden. Die was al in 1815 naar Sint-Helena verbannen. Het opschrift zou ‘Willempoort’ moeten zijn.

Door de Britse hertog Wellington, de grote overwinnaar te Waterloo, werd aan de nieuw opgerichte staat van de Verenigde Nederlanden onder koning Willem I, de verplichting opgelegd een barrière van forten en versterkingen aan te leggen, een gordel die trouwens naar deze militaire aanvoerder werd genoemd.

The image is a screenshot of the SMAK website. At the top left is the SMAK logo. To the right are language options: NL, FR, EN, and a menu icon. Below this is a breadcrumb trail: JE BENT HIER: > HOME > TENTOONSTELLINGEN > POORT NAPOLEON: INTRODUCTIE - PREVIEW. There are also social media icons for Facebook, Twitter, and YouTube. The main heading reads 'Lotte Van den Audenaeren .Poort Napoleon: Introductie - Preview'. Below the heading is a date range: '06.05 tot 23.05.2004'.

Afb. 1. Op de webstek van het SMAK (<http://smak.be/nl/tentoonstelling/4987>)

Bedoeling was, na de veldtochten van de Franse revolutionairen en de Napoleontische oorlogen, een eind te stellen aan de Franse expansie - agressies in noordelijke richting. Vooral in het zuidelijke deel van het als sterke bufferstaat bedoelde Nederlandse koninkrijk, moest een reeks citadellen de Fransen beletten of afschrikken opnieuw aan gebiedsuitbreiding te gaan doen. De droom van onze zuiderburen was immers steeds geweest de Rijn als noordergrens te stellen. Dat echter de Antwerpse haven daardoor weer in Franse handen zou vallen, kon Groot-Brittannië niet toelaten.

Daartoe werd een reeks van 19 vestingen aangelegd. De Britten hielden toezicht op de Nederlandse genietroepen die bij de bouw werden ingezet. Antwerpen, Menen en Gent kregen een citadel en ook Beveren bij Oudenaarde, Dendermonde en verder Dinant, Hoei en Namen, om maar de bijzonderste te noemen. De Nederlandse kapitein-ingenieur Gey van Pittius kreeg de opdracht het Gentse fort te ontwerpen. De bouw liep van 1825 tot 1830. Het was een indrukwekkende versterking, stervormig met tien punten. Ze kon 1500 soldaten bevatten.

Uiteindelijk werd de citadel nooit gebruikt voor wat ze bedoeld was. In 1830, bij de opstand, viel het fort zonder slag of stoot door verraad in handen van een bende Fransgezinde rebellen die naar Gent waren afgezakt. Nadien werd de citadel gebruikt door het Belgisch leger. In 1870 werd ze aan de stad verkocht voor een aanzienlijke som geld. Pas nadat de nieuwe op stadskosten gebouwde (dure) Leopoldskazerne in 1906 voltooid was, en de soldaten waren verhuisd, konden de oude constructies in 1907 grotendeels gesloopt worden. Het terrein kon kort nadien klaargemaakt worden om te dienen als onderdeel van de wereldtentoonstelling in 1913. Frankrijk had trouwens geëist dat de tegen hem opgerichte gordel weer moest worden ontmanteld.

Van de citadel bleven enkel het poortgebouw en enkele ondergrondse kazematten over. Opvallend is de leuze ‘Nemo me impune lacessit’, wat betekent: ‘niemand zal me ongestraft tergen’. De poort vormt samen met, onder andere de Universiteitsaula, een monumentale herinnering aan het Nederlandse tijdvak in onze stad.

Ter gelegenheid van de Gentse Floraliën werd de Citadelpoort van koning Willem I versierd en (letterlijk dan ook) in de bloemen gezet in het kader van de herdenking ‘200 jaar hereniging van de Nederlanden’.

Vraag over de weerstander Jules Laforce

René en Barbara Stoeltie schrijven ons: 'Tijdens onderzoeken naar de omstandigheden waarin onze vader Jules-François Laforce (Gentbrugge 11 januari 1921-Moerkerke 12 oktober 1944) als weerstander en actief lid van de Groep La Sarcelle de dood vond door het schot van een Duitse scherpschutter, kwam ik terecht op de GT website waarin vader een paar keer voorkomt. In Gendtsche Tydinghen (jg. 31 nr. 1, p. 18) ontdekten we een foto van onze dode vader genomen door ene Carolus Van de Velde. Tot nu toe heb ik geen enkele link kunnen vinden die naar deze persoon leidt. Mijn vraag is: heeft u misschien een idee wie deze foto in zijn of haar bezit heeft, want, zoals u zult begrijpen, heeft dit heel wat emoties opgewekt. Wie iets meer weet, kan contact opnemen met ons (0474 93 55 57).

Vraag over café Rembrandt in de Vlaanderenstraat

Philip Declercq (Prinses Elisabethlaan 2, 8450 Bredene) schrijft: Google leidde me naar het zeer interessant artikel van de heer De Decker uit 2013 over de Vlaanderenstraat. Ik ben al een tijdje op zoek naar meer info over de café/bar Rembrandt die mijn groot tante Nelly Casens eind jaren dertig zou uitgebaat hebben in de Vlaanderenstraat. Al wat ik weet uit mondelinge getuigenissen is dat Nelly Casens vanuit Kortrijk naar Gent trok in de jaren 1936-37 om

Afb. 3. café Terniers in Vlaanderenstraat.

rechtover café/bar Teniers (zie foto) een eigen zaak ‘Rembrandt’ te openen. Zijn er lezers die daar meer gegevens over hebben (juiste ligging?) of bestaan er boeken over ‘Herbergen in Gent’ of ‘Straten in Gent’ die me meer informatie zouden kunnen geven?

Reytilck en Mostgaverbilck in Drongen

Michel Dobbelare trof in Drongense archieven, waar hij opzoekingen doet over zijn familie, twee ‘bilken’ aan, waaronder een Reytilck. Hier een fragment van zijn transcriptie.

Compareerde in persooene voor amptman ende Schepenen vande prochie ende heerelichede van Dronghene Jan de Pape d’oude de welcke wettelic heeft ghejont ende ghegheven Lipken de Pape bastaerde zone van wijlent Jan De Pape bij vormen van testamente twee bulcxkens lants groot 555 roeden, den vorsten ghenamt den mostgaverbilck ende den achtersten den reytilck ghelegghen binnen de prochie van Dronghene, zuyt oost commende aen sheeren strate, west Caerle De Keysere ende de kinderen van de Ghehuchte ende noordt de kinderen van Willem van Kerrebrouck. Den voorseyden mostgaverbilck belast wesende met 5 d(e)n(ie)rs tsiaers anden erfvachtighen heere van Dronghene voornomt ende den reytilck met 2 d(e)n(ie)rs an den H. Gheest van Ste Jans. 25ste juny 1581 (Uit: Rijksarchief Gent. Drongen Reg. 398 Ferieboek waarin ook Staten van Goed en wettelijke passeringen 1581-1584, folio 104v-105).

Een commentaar: vermoedelijk betreft het hier ‘beloken’ (met grachten en/of houtwallen of hagen omsloten) weiden (zie het artikel over Gentse plaatsnamen in verband met vee houden en vee drijven). De Reytilck van Reytilck kan duiden op een ligging bij de Rietgracht tussen Drongen en Mariakerke (LD).

Vraag over de Meersstraat (nu Sint-Denijslaan) en het vroegere Schoonmeersbrugje

Norris van den Bogaerde werpt de mogelijkheid op dat het hierbij afgebeelde schilderij ‘Koeien in de Meersstraat te Gent’ (1862) van Xavier De Cock, bezit van het MSK in het Citadelpark, niet de huidige nog bestaande Meersstraat aan de Koning Albertlaan in de Sint-Pietersstationswijk weergeeft, maar de Sint-Denijslaan. Meerschstraat, later Meersstraat, was inderdaad ook de naam die de straat droeg in Sint-Denijs.

Mw. van den Bogaerde vraagt ook of er foto’s bestaan van het vroegere brugje in die straat over de Schoonmeersbeek (zie artikel over de deze grensgracht in GT 2016 nr. 3). Dat (te nauwe) brugje werd door de Duitsers in de tweede

wereldoorlog vernietigd om hun tanks te laten passeren.

Afb. 3. Xavier De Cock "Koeien in de Meersstraat in Gent" (MSK)

Nog meer Meersstraat

Mark Rummens reageerde op de vraag van mevr. Norris van den Bogaerde. Wat de Meersstraat betreft is het antwoord eenvoudig. De huidige Meersstraat, de Aagemstraat en de Sint-Denijslaan (vanaf die wegdraait van de spoorweg) was één enkele weg, de Meersstraat genaamd. Na de aanleg van het spoorcomplex Gent-Sint-Pieters werd het zuidelijk deel afgesneden. Dit werd met de Voskenslaan (toen Voskensweg) verbonden en werd Sint-Denijslaan genoemd tot aan de toenmalige grens met Sint-Denijs-Westrem. Het deel in Sint-Denijs-Westrem bleef Meersstraat en dit tot 1981 toen het ook de naam Sint-Denijslaan kreeg. Het deel tussen de Albertlaan en het spoorwegcomplex werd in 1942 Aagemstraat genoemd. Besluit: als het schilderij spreekt van Meerschstraat dan is dat zonder twijfel verder staduitwaarts dan de huidige Meersstraat, want die was toen al geürbaniseerd.

Vraag naar de mogelijke betekenis van een kruisvormige hanger

Francesco d'Amico vond de hierbij afgebeelde hanger in het park naast het nieuwe justitiepaleis op de Opgeëistenlaan. Hij vraagt zich af wat dit voorwerp betekent. De afmetingen van het vermoedelijk bronzen kruis: Hoogte 82 mm, 57 mm breed, de drie bolletjes zijn ongeveer 8 mm in diameter, grootte van de opening: 14 op 15 mm.

Afb. 4. Onbekende hanger.

Ottergemhoeve ligging

Arthur De Decker wijst op een fout in het artikel over de Rietgracht als complexe waterlopengrens (GT 2016 nr. 3). Daarin staat te lezen in voetnoot 2 (p. 185) dat de Ottergemhoeve gelegen was bij de verbreding van het Kanaal van Zwijnaarde. De hoeve lag juist in het midden van de Ringvaart bij de verbinding met het Kanaal van Zwijnaarde.

Rietgracht als straatnaam

Wat de straatnaam “Rietgracht” betreft wil Arthur De Decker er de aandacht op vestigen dat deze naam niet enkel werd gebruikt als straatnaam in Drongen (grens Mariakerke) doch ook bestaan heeft in Ledeberg (nu Van Hoorebekestraat), in de Heirnis (nu Kasterbant en Wolterslaan) en in Wondelgem (nu Spurriestraat).

Reactie van de auteur Luc Devriese. Dat is inderdaad juist, maar die verdwenen straatnamen hadden te maken met de echte (Van Hoorebekestraat, Spurriestraat) of vermeende (Kasterbant) Gentse Rietgracht, terwijl de Rietgracht tussen Drongen en Mariakerke daarmee niets te maken had.

Leebeek in Sint-Pieters-Aaigem, relatie tot de Rietgracht

Mark Rummens merkt op dat ook op Sint-Pieters-Aaigem, Gent, tot eind van

de jaren vijftig een intacte beek te zien was die Leebeek genoemd werd. Die liep uit in de Leie, ongeveer ter hoogte van de huidige Europabrug. Door de urbanisatie van het gebied ten westen van de Distelstraat (BPA Rijsenberg van 1957) is de Leebeek grotendeels verdwenen. Er is, nu nog steeds zichtbaar, een stukje open Leebeek ten noorden van de Verpleegsterstraat en een, nog minusculer, stukje in het parkje tussen Distel- en Rijsenbergstraat. Ook verdwenen toen twee (onbewoonde) straten, de Leebeekstraat en de Bevergrachtstraat. Volgens de klassieke literatuur is Bevergracht een ander woord voor Leebeek.

Mijn vraag is dubbel. 1. Is het juist dat Bevergracht een synoniem is van Leebeek en aldus een zoveelste variant van de Rietgracht? En 2. Als op die plaats de Leebeek de grens was, hoe komt het dan dat de vroegere grens tussen Gent en Sint-Denijs-Westrem veel westelijker ligt?

Postcode 9000 en de grenzen van Gent

Mark Rummens attendeert ons verder op een mogelijke valstrik bij het hantieren van het ezelsbruggetje met postcode 9000. Opgelet! De postcodes zijn gebaseerd op de eigen logica van de post. De eerste drie cijfers geven het uitreikingskantoor aan, dit is de plaats waar de lokale post gesorteerd worden en van waaruit de postbodes vertrekken. Dit valt bijna altijd samen met (oude) gemeentegrenzen.

Bijna altijd is niet altijd. Een gedeelte van een gemeente kon (en kan) bediend worden door het uitreikingskantoor van een belendende gemeente. Zo werd na de aanleg van de Ringvaart het deel van Zwijnaarde ten noorden van de Ringvaart (met o.m. het complex van de broeders van Liefde en de Coca-Cola bottelarij) door het uitreikingskantoor Gent (toen Korenmarkt) bediend en kreeg daardoor in de postcode 9000 i.p.v. dat van Zwijnaarde.

Besluit: daar valt de oude stadgrens niet samen met het verschil in postcode. Gelukkig is juist daar de Leebeek nog aanwezig en goed zichtbaar.

Terzijde: de Assels behoorden tot Afsnee, maar werden door de post bediend vanuit Drogen. Voor de invoering van de postcodes moest men schrijven Afsnee post Drogen. Sindsdien heeft de Assels, hoewel ex Afsnee, de postcode van Drogen.

Ontstaan van de Gentse Feesten

Ook hier geeft Mark Rummens een opheldering. In de overgang van p. 198 en p. 199 wordt de opmerking gemaakt dat in de 19de eeuw 21 juli niet per sé in

de feestdagen viel. De verklaring is eenvoudig: het is pas sinds 1890 dat 21 juli de nationale feestdag is.

In ‘t Gentsch

Walter Willaert, die nu in Antwerpen woont, beleefde veel plezier aan jeugderinneringen van wijlen Gilbert Boerjan, bewerkt en aan GT bezorgd door Eddy Levis. Hij wil even kwijt dat de fonetische schrijfwijze, verbaal gelezen (wat uiteraard de bedoeling van fonetiek is) in zijn oren niet erg Gents klinkt. ‘Mijn kinderen spreken geen Gents meer (eerder een algemeen beschaafd Antwerps) en dus vroeg ik ze om de eerste twee paragrafen luidop te lezen. Het klonk als een boer die Gents probeert te spreken. Ik heb een stukje tekst aangepast aan de hand van mijn eigen Gents, dat een overgeleverd mengsel is van ’t Rabot en de Brugse Poort, en toen klonk het al wat meer authentiek. Ik weet dat het een immense taak is om fonetisch te schrijven – ik zou er zelf hoorndul van worden – maar ter wille van de droevige teloorgang van het Gents, meen ik dat we de juiste uitspraak in eer moeten houden en voor het nageslacht bewaren, en u bent daarbij de beste propagandist.

Ik stoor mij vooral aan de ‘oa’ klank die boers klinkt en ik liever als oj of aj zie geschreven staan. ‘Hoa’ klopt ook niet. De ‘h’ wordt nu eenmaal niet aangeblazen in ’t Gents. De ee-klank zou eerder als ei of ej moeten klinken. Eveneens wat de ij-klank betreft, dus aa of aj in de plaats. Afijn, ik klink natuurlijk pedant maar als emigrant ben ik waarschijnlijk meer gedreven als het om ’t Gents gaat... Dit is mijn persoonlijke aanpassing. Het is best mogelijk dat een en ander ook niet klopt, er zijn nu eenmaal verschillende varianten in het dialect.

...Eveline, Emerance heur dogter ajt numero viertiene, o kennesse mei “Tuur de Bajze”, die baa de stovesmet wirktege. Tuur o twie baalappe: ‘de Bajze’ die weire sloeg op zane stiel, in de ‘Zak Petatte’ die weire sloeg op zajn postuur. Ojs g’hem zag lupe, was ’t zuust ne zak petojters, die em vuurtsleiptege. Zajn schewwers zaktegen af, in ’t gat van zajn broek, ajngt altaad baakanst tussche zajn knieje. Eveline was uuk gien donna want ojs ze thalvent de strojtte stoent, kost ze schune langst iedere kant nojr ’t plankier kake, in de majnsche zaje da, ojs ze schriemdege, de trojne van eur lajnker uge over eur rechter kokke roldegen, in omgekiert, zuu scheil was ze... Teigen eur broere zaa ze ‘de lotsure’ omdat aa zajlscheipe van ures o...’

Reacties kunnen opgestuurd naar de redactie p.a. Goudstraat 12, 9000 Gent of naar het mailadres g.t@telenet.be

IN MEMORIAM: ERIK DE KEUKELEIRE

De lezers van GhT mochten meerdere jaargangen lang genieten van de zorgvuldig verzorgde bijdragen van Erik De Keukeleire. In de jaargang 2005 verscheen voor het eerst de legendarische boventitel: 'Voor u verzameld uit 31.600 edities van de Gazette van Gent' in ons tijdschrift. In dat eerste jaar had hij over het Museum voor Schone Kunsten (MSK), de verplaatsing van de Kruidtuin en het monumentale groepsbeeld in het park van het Miljoenenkwartier. Met de regelmaat van de klok bleven zijn teksten verschijnen tot in 2014.

Erik was al in de jaren tachtig begonnen met de beschrijving van de geschiedenis van de Gentse trams, zijn grote passie, onder meer in een 'Historisch overzicht van de Gentse tramwegen van 1897 tot 1934'. Daarnaast publiceerde hij over de Drongense tram en de lijn naar Zomergem. In 1998 verscheen een eerste deel over de Merelbeekse trams. Tussendoor liet hij ook cursiefjes verschijnen in een krant over datzelfde onderwerp.

In enkele kranteninterviews legde Erik uit hoe hij aan zijn monumentale verzameling weetjes over andere onderwerpen kwam. Nadat hij na 36 jaar in het lager onderwijs in Merelbeke met brugpensioen ging, trok hij dagelijks naar de grote krantencollectie in het stadsarchief, destijds in 'den Berg' aan de Abrahamstraat, waar hij zijn even legendarische stylo's leegschreef, zo'n 28, zegt hij. Daarna begon hij de gegevens te ordenen en te publiceren in goedkope, door hem zelf verzorgde edities. Een eerste reeks van tien handelde over de zuidelijke wijken van Gent: het Zuid, Sint-Pieters, rond het Citadelpark en verder tot het Sint-Denijsplein. In een tweede reeks van acht boeken bundelde hij zijn vondsten over het openbaar vervoer, niet enkel de trams, ook de bussen en de buurtspoorwegen. Naast technische zaken trok vooral de 'petite histoire' zijn aandacht. Zo droeg zijn laatste bijdrage in GhT als titel 'Nieuwe tijden, nieuwe zeden'. Voorwaar een imposant oeuvre.

Bron: kopie van een brief van E.D. K. (23 aug. 2005) aan de gidsenbond; krantenknipsels in Documentatiecentrum DSMG, Begijnhof, Sint-Amandsberg, Vliegende Bladen, Personalialia (red.).